

Михайло Ломацький

**УКРАЇНСЬКЕ
ВЧИТЕЛЬСТВО
НА ГУЦУЛЬЩИНІ**

Косів
"Писаний Камінь"
2021

ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ У КАНАДІ

Педагогічна Бібліотека під ред. д-ра В. Луцева

МИХАЙЛО ЛОМАЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКЕ ВЧИТЕЛЬСТВО НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Торонто

1958

Онтаріо

СЛОВО ПРО АВТОРА

Михайло Ломацький народився 23. XI. 1886 р. у Гусятині над Збручем (Західня Україна). Спершу вчився в учительській семінарії в Тернополі, а закінчив у Заліщиках. Польсько-український антагонізм, особливо кс. Басарабовіч, розбудили в ньому національну свідомість.

У 1906 р., склавши семінарійну матуру, енергійний, повний патріотичного запалу, дістав посаду вчителя у Снятинщині. Шкільна влада перекидала його із села до села, і все це за його працю серед і для народу. Відомий письменник В. Стефаник не раз остерігав його, щоб не опинився за це, бува, на Гуцульщині під Чорногорою. Стефаникове пророкування таки збулося, бо його незабаром переведено до Голов під Чорногорою, далеко віддаленого від світу села. Та гуцули полюбили вчителя Ломацького, а він полюбив їх, бо віддав їм своє серце й душу. Був він неспокійного духу. Не гнувся ніколи перде «сильними» і ставив їм завжди чоло. Одним словом, був непокірний, упертий і завзятий. Думки, слова і вчинки завжди гармонізували в нього. В національних справах не визнавав жодних компромісів. Ішов прямим шляхом. А шлях той був справді дуже тернистий. Тричі заарештовували його поляки, а влітку 1920 р. сидів у коломийській тюрмі разом із гуцульськими повстанцями. По звільненні з тюрми шкільна влада наважилася перекинути його на мазурські піски за Ряшевом. Немало здоров'я, заходів, труду і грошей треба було доложити, щоб там не опинитися. А староста з Косова писав до Шкільної Кураторії у Львові дослівно таке:

«Як длуго Ломацкі бендзс в тутейших гурах, так длуго не моген одповядаць за спокуй на Гуцульщизне».

Ломацький виховав п'ятеро дітей на щирих і свідомих українців. Єдиного його сина розстріляли німці 1944 р., а дочка тільки чудом вийшла живою з рук НКВД.

Читав він дуже багато. Мав бібліотеку, якої ніхто інший з українців, мабуть, не мав на Гуцульщині. Вся українська література від найдавніших до найновіших часів була в нього. А надто вся світова література в різних перекладах. Був близько знайомий із В. Стефаником, М. Черемшиною і Л. Мартовичем. М. Коцюбинському і Г. Хоткевичеві помагав збирати на Гуцульщині матеріяли для їхніх прегарних повістей. Знайомий був теж з М. Могиланським, І. Франком, В. Гнатюком і М. Крушельницьким. Листувався з М. Сріблянським (Шаповалом) і П. Богацьким, які видавали журнал «Українська Хата». Дочка його Лідія, колишня студентка університету, позувала мистцеві-малюреві М. Новаківському до «Дзвінки». З українських письменників найбільше цинив Т. Шевченка, І. Франка і В. Стефаника, і любив також світову, особливо скандинавську літературу.

Добровільно залишив свою улюблену Гуцульщину і переїхав до Тисової (Перемищина). Про його працю в тому селі можуть докладніше розповісти колишні його учні, яких є чимало в Англії та Америці. Його старанням тамошню однокласову школу перетворено на чотирикласову з навчальним пляном семикласової. Була це єдина школа в повіті з українською викладавкою мовою.

Колишнє темне село перетворилося на найсвідоміше на всю околицю. Та довго він там не пробув, бо перевели його за деякий час у Богородчанщину, потім Калущину, Добромильщину і Городеччину. Під час другої світової війни большевики були запроторили його до львівської в'язниці. Діставшись на волю, він довго скитався по таборах в Австрії. Коли я зустрівся з ним у Відні, то усе він, бувало, примовляв: «Пішли вівці на манівці,

та най там, та най там, Пішли літа молодії, та де там, та де там». І знову лукава доля нас розлучила, може, на цей раз навіки.

Він пережив пекло вуличних боїв у Відні, град московських бомб і страшні виступи розгуканої російської солдатески. Щасливо дістався нарешті до Віртембергії (Німеччина). По скитальських таборах почав виголошувати доповіді. Не поінформована і не зорієнтована американська поліція була заарештувала його. Комісія його вискринінгувала. Та він не впадає в розпач і далі працює по таборах. Виголосив у країнах, у яких поселені українці, 1700 доповідей і, як згадує в листі: «Гавкав, щоб Україна не спала». Жадного дня не мав відпочинку.

Перша девіза його життя: «Для тебе, Україно, для тебе, народе, все: перший і останній віддих мій для вас». І друга: «Не зважай на врожай, сій жито, хліб буде!» Вишколював молодь, організував «СУМ» та видав циклоstileво 165 доповідей. В одному листі він пише: «Тисячі молоді перейшли через мої руки, тисячі «приятелів» мав. Залі, в яких я виголошував доповіді, були переповнені. Виїхала «братія» за море і забула «старого» — навіть картки ніхто не напише». Із досадою пише далі: «Треба дуже Україну любити, щоб не знавидіти українців». Коли я раз нагадав у листі, щоб писав про виховання дітей, то він відписав: «Шкода писати... Для кого? Тут треба було вперед «виховати» батьків тих дітей — дати їм національне освідомлення, щоб його могли дітям своїм передати, а цього не зроблено». «Який сук — такий клин, який батько — такий син», і на це нема ради.

Протягом двох з половиною років був постійним кореспондентом щоденника «Америка» і всі хвалили його, як найліпшого співробітника. Багато дописував до паризького тижневика «Українець-Час». Орган УРДП «Українські Вісті» писали про нього, що це «український Ганді», який може раз на день їсти й жити, ще й працювати. А він від себе додає: «Правда, але Ганді мав козу, а я її не маю, та й, мабуть, не буду мати».

В одному листі ось як скаржиться він на свою

недолю:

«Я ж не маю тут нікого близько — кругом чужі люди. А дістану листа від Тебе, так здається, що повертаються молоді літа. Повертають!.. «Машерують за тамбором, цісарсков дорогов», — як писав О. Ю. Федькович. — А нас... мало... Ще рік, два й не буде тих, що нею машерували. Ба й тої дороги не буде вже. Та Бог із нею, з тією дорогою. Були молоді, дорога здавалася така коротенька, що ось-ось їй кінець».

А які трагічні хвилини мусить переживати, коли згадає ізгоїв дітей, що то в часі воєнної завірухи розбіглися по світі. Про себе пише:

«А я? Батько заджумлених — ні від кого слова, ні від кого ради, ні поради, хоч головою в чужу стіну бий».

На чужині доводиться йому найгірше переживати великі свята. Перед ним у повній наготі стоять ота самота, опущеність і забуття. Перед Великоднем пише: «Я сам тут — нема до кого й відізватись, ніхто не скаже «Христос Воскрес» — нікому не відповім «Воістину воскрес». Ніхто не подасть ложку теплої страви».

Опісля гірко потішає себе: «Дурні сентименти», — сказав би хтось... Що ж, може й рацію мав би. Нічого: добре, що на завтра куплю собі за одну марку ковбаси, маю від швабки два яєчка, вона ж спекла мені буханець хліба — буде Великдень».

Не зважаючи на тяжкі життєві умови, він пише і видає друком «Українська еміграція», «Українська культура», «Національна свідомість», «Любов Батьківщини» і «На чисті води». Крім того, видав дві великі книжки нарисів: «Верховино, світку ти наш» і «З Гуцульщини». Над ними працював три роки в холоді й голоді. У ті нариси вложив свій щирий патріотизм і тепло серця. Написані вони, як то кажуть, кров'ю серця.

Знаний мистець-маляр і публіцист Іван Кейван, прочитавши ті нариси, пише: «Автор чудово подає картини з Гуцульщини і навіть з певним літературним хистом. Це дуже цінна річ і

кожний українець повинен її мати в хаті. Поза «Тінями забутих предків» М. Коцюбинського, «Кам'яною душею» Г. Хоткевича в нас подібних речей не було досі. Це поважна й монументальна праця».

А коли я попросив подати свою біографію, він відписав: «Що це й кому потрібне? Ми ж були й залишимося «безіменними плугатарями»... Для мене найважливіша «біографія» отих чорноробів-учителів, що були, жили, трудилися і зійшли зі сцени життя-буття, ніким не оплакувані й не оцінені: тому найбільшою радістю було б для мене, побачити окремою книжечкою те, що я написав про вчительство на Гуцульщині».

Тільки оце недавно на мої настирливі благання прислав дуже коротеньку, лаконічну й сумну сільветку свого життя.

Живе він далі, як залишинець у Німеччині, в будинку для старих, у якому, як пише: «має запевнений не лише харч, але й смерть і домовину. Більше нічого не треба».

От такі трагічні слова пише один з виховників молодих поколінь, палкий український патріот, людина, що принесла на вівтар Батьківщини все — включно з своїми найближчими.

Семен Фодчук

УРАЇНСЬКЕ ВЧИТЕЛЬСТВО НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Близько сотні було їх. Отих учителів-українців на Гуцульщині, тих, що взялися за важку працю нести світло правди й знання в темні закутини гір. Це вони будили Гуцульщину з вікового сну. Вони не жаліли себе й свого труду, щоб вивести гуцулів із духової темряви несвідомості до світла, до знання, з темних, закурених колиб вивести їх на сонце. Мало з тих учителів залишилося нині живими, заледве кілька «недобитків-могіканів». Одні повмирали, закінчили трудолюбне життя природньою смертю, кості інших розсіяні по землях, куди проходили бойові фронти в Першій світовій війні, а треті, яких, мабуть, найбільше, поклали свої буйні голови в нерівній боротьбі з поляками й москалями. У боротьбі за рідну Землю, за Божі і людські права народу свого, за волю Вітчизни.

Сьогодні немає їх — і ніхто їх не згадає, ніхто не пом'яне. Ніхто й не знає, де їх могилки.

Лише там, у гуцульських горах, по селах, верхах і ґрунях, десь так у тихі місячні ночі, снуються їх тіні, блукають їх душі. Та й ще десь там у душах їх колишніх учнів, на самому дні, ворухиться та щира любов до свого рідного, що її там ті, яких сьогодні вже нема, засіяли і в серцях прищепили. Кільчиться і зеленіє те здорове зерно, ними вкинене в тверду, гуцульську землю. Не в'яне й не всихає.

Самі ж вони — оті «безіменні плугатарі», що міцно тримали в руках плуги, ті завзяті, вперті й неструджені каменярі, що й на хвилину не випускали молотів із рук, але безперобійно

лупали ними скелю темряви — відійшли в країну забуття.

Над їх могилками, десь там може й на чужій землі, хіба так, як співається у пісні — «тільки пташечка маленька, заспіває їм зраненька», чужа пташина защебече, заспіває, часи їх буйної молодости пригадає, тієї, повної радості, золотих мрій і рожевих надій молодости, проведеної в Карпатських горах, у світі краси й чарів, у «Бескиді зеленому, в три ряди садженому», поміж народом душею, серцем і кров'ю близьким і рідним народом щирим, добрим і сердешним — між отими гуцулами-верховинцями, що ніколи ані на хвилину не забували й не тратили надії на «ясний топір» свого Довбуша та вірили в свого короля Гуцула, що десь там під Сокільським зі своїми легінями захищений «слушного часу» жде-дожидає, щоб, як прийде той час, устати, та з гір «ту погану долю, що на людей спала, геть прогнати».

Вони не переставали мріяти про волю-свободу, про кращу долю. А вони, оті «плугатарі й каменярі» старались повчити їх, як здійснити мрії-надії і як домогтись свободи й волі та кращої долі — показати шлях у веселчане майбутнє.

Містечко Косів над гірською річкою Рибницею — осередок, серце Гуцульщини, гуцульська «Мекка». Від Косова пішла й назва повіту — Косівський повіт. Косівський повіт — це величезні простори могутніх гір Карпат, неба досягаючих верхів, темних, непроглядних лісів та лісових пуц-пралісів і безкраїх полонин зелених, із соковитими травами для «маржинки й дробет» — худібки й овечок. Тут і найвище пасмо східних Карпат, інакше Бескиду зеленого, тут і найвищий шпиль-гора Говерля і її побратим Піп Іван. Косівський повіт заселений гуцулами, які одначе назви гуцул ніколи не любили, бо вона була їм чужа, накинена. Вони, хоч і співали:

«Ой, не тото, брате, гуцул, хто погуцуливси,

Але тото, брате, гуцул, хто в горах родивси», то все таки називали себе радше горєнами- верховинцями, а свої гори Вер-

ховиною. Слово «гуцул», так дехто твердить, румунського походження і мало б означати «опришок». Мешканці східного Бескиду називали верховинцями, пізніше гуцулами, тільки тих людей, що давно-давно зайшли в гори і в них постійно, з діда-прадіда жили.

Тих же, що геть пізніше заходили в гори й тут осідали, хоч вони й «погуцулились» були, вважали гуцули-автохтони «зайдами». Зайшлих із долів робітників звали гуцули «барабами». Панів же, що лізли непрошені в гори, називали тут «ленками» — «латками», а літників і туристів «холерниками». Усіх їх гуцули сердечно, із усієї душі, ненавиділи. Вони ж бо нічого доброго, а лише зло, розпусту і деморалізацію заносили в гори.

Чудові, прекрасні й чарівні гуцульські гори. А ноша гуцульська була зовсім до тих гір достосована, чи то «допасована». Квітчаста й барвиста, немов сміялась своїми яскравими барвами-красками й подібна була до квітчастих, гірських царинок, прибраних різнобарвними квітоньками, мереженими та вишиваними.

Гірський гуцульський світ був оповитий неземною красою, чарами буйної природи нав'язаний, казками минулих віків заворожений та духом сивої давнини напоєний. Та й «меж не клав тут пан», то ж широко й просторо було жити в гуцульських горах. За «межі» не було ні сварок, ні процесів. А гуцул був вільним птахом, куди захотів, туди й полетів. По горах, верхах і ґрунях літав-блукав, гуляночками-співаночками полонини засівав, нічим не журився, ані не смутився. Як лише флюяра-сопілка заграла, ішов у «данец» і барткою вимахував.

Весело було колись жити в гуцульських горах. Гуцули славилися своєю гостинністю і приязністю, але тільки до «своїх».

Але не дай, Боже, було гуцула зачепити, розгнівити й образити, чи то «гонір надшарпнути». Бо гуцул надзвичайно чеснолюбний та амбітний, образи не вибачає, а зараз же «реагує» барткою по голові. Гарячий і поривистий, як гірський потік, а в

гніві не знає ні стриму, ні уговку.

Шкіл у горах не було, та й церков було тут колись дуже мало.

Потреби «письма» гуцул не відчував, а й без церкви та священика давав собі якимось раду. Для нього церква — це могутні гори та їх нерукотворна краса, немов бані — гірські верхи, блакитне небо над ним, удень ясне сонічко золоте, вночі срібний місячок і зіроньки-овечки.

Куди не повернувся, всюди бачив Бога в повній величі й силі і Йому він корився. Знав, що Бог, хоч добрий, та милосердний, але й суворий, бо справедливий, провин не прощає нікому, за зло й гріхи гостро карає. Тому й уникав зла й вистерігався гріха.

«Священиками» бували старі, сиві вікові діди, знахорі, ворожбити й примівники.

Вони навчали, як жити, як пізнавати Бога та Його силу, як, де й коли та в чому слухати Його, любити й шанувати та виконувати Його заповіді.

«Учителями» для дитини були дідя й неня. Що самі знали, те передавали дітям, а насамперед учили їх і наказували шанувати старі, прадідні звичаї і добре їх «сокотити». Їх наука була для дитини святою, їх заповіді — святощі, яких порушити не було вільно. Життєвий досвід і традиція, передавані батьками дітям, це були великі цінності, а обов'язком дітей було не лише їх зберігати в собі, але й передати їх далі, наступним поколінням.

Отже, школою для «гуцулет» був родинний дім, його атмосфера і дух, що в ньому проживали. Якої ж іншої школи було треба гуцульським дітям?

Так — вони й їхні батьки зовсім добре почували себе без шкіл і без шкільної науки.

Як довго не було в горах шкіл і вчителів, як довго не заходили сюди «зайди» і всякі «ленки»-чужинці, так довго жили

гуцули своїм питомим життям, тримались своїх первісних звичаїв-обичаїв і побуту, жили всім тим, що передаване було з роду в рід, — так теж довго і їх мова не була порушувана і не засмічувана занесеними чужими словами й зворотами. Були збережені в ній усі архаїзми, яких початки губились у сивій давнині і лише тут, у горах, зберігались. Гуцульська говірка — це була мова, якої вживали колись давно наші князі й бояри, що можна найкраще бачити в гуцульських колядках і щедрівках та й у назвах господарського приладдя.

Прапрадіди занесли із собою в гори цю мову і «сокотили» її, як зіницю в голові. У гуцульському діалекті заховались «бих», «сми», «варе», «сіло поте» (пташка) на вороте, на вітер си здуло, я бих цисе не співала, ек би так не було», «їздив сми сегодни из воли по дриви», чи то Федьковича, «І полетів до матінки, ек вітер, ек стрів (не стріла), дривец її врубатоньки, би хатку нагрів». «Варе, ци правда цисе?». «Ба, ци»? «церкова» — не церква; «У церкові людей видимо-невидимо». «Путеря» — сила. «Путеря в мене ше биси найшла»; «Охить (охота) є, та путері вже ніт», «Терх» — тягар, вантаж, «натерхавсми на шкапе (коня) бербениці з бриндзев і подавсмиси плаєм д'хаті», не сідло, а «тарниця».

Жінки — дівчата — це «челядь», жінка — «челідина», вівці — «дроб'єта», не барилка, а «берівка», не капелюх, а «кресаня», не ремінь, а «черес», не торба, а «тобілка», не ходак, а «постіл», вовняні панчохи — «капчури», не холошні, а «гачі». «Ци у вас усе «миром»?» «Майтеся в добрі та гаразді». «Бог би вас вкрив добром та гараздом». «Щоб не поступили на лихе місце». «Доленька б вам добра». «Ударив дощ». «Ударили дрібні дощі та вдарили тучі, заплакали легіники, до Косова йдучі». Повінь — «плова».

А гуцульське весілля? Молодий — це «князь», а молода — це «княгиня», весільні гості «бояри й світилки». А строї на княгині? На голові блискуча «корона» — диядем, на шиї золота

«згарда», поверху на ній з білого сукна довга мантия — гугля. До шлюбу їдуть на конях — інакше не може бути, так було давно й цього змінювати «не єлоси».

А похоронки? Мерлець, як до шлюбу «наріжений» не в трумні, а в «деревищі». А ті забави біля мерця, чи не пригадують часів поганства, коли то, як кажуть, раділи й тішилися, що людина — «переставилася» з цього світу і в другий перейшла?

Перша школа була заснована не в «столиці» повіту Косові, а в другому, старішому від Косова, містечку — Кутах, чи, як гуцули кажуть, Кутіх. А Довбуш говорив колись «щоби Кути не минути й до Косова повернути».

Косів, оте пізніше повітове містечко, постало геть-геть пізніше. Був Косів колись, але це була оселя, яку названо пізніше Старим Косовом. «Новий» же Косів — це була наскрізь жидівська оселя, навіть і поляків, поза кількома урядовцями — староства, Повітової Ради, суду й податкового уряду та лісництва, тут не було. Не було тут і міщан, як ми їх розуміємо. Не було тут і церкви. Колись була, але згоріла і ніхто не думав її відбудовувати. Українці ходили до церкви, що була на Москалівці, а інші до тієї, що була в Монастирську в сусідстві Косова.

І школу засновано тут уперед на Монастирську, а щойно потім у «місті». Була школа й у Старому Косові, була й у Пістині за Косовом, по по дорозі в Коломию. Пізніше постала школа в Яворові — це була найстарша школа в цій частині Гуцульщини. Потім появилася школа в Старих Кутах, а там у великому селі Розтоках над Черемошем. Геть пізніше заведено школи в обох Жаб'ях, у Жаб'ю Слупейці і в Жаб'ю Ільці.

Найстаршою школою в глибоких горах була школа в Дідушківій Річці, яку названо пізніше Красноїлею. Була це колись парафіяльна школа, в якій працював дяк-вчитель. Вона стояла ще у 1944 р. Збудована була з грубих ялиць, а при її будові не вжито ніякого гвіздя, все тут позбиване разом дерев'яними кілками, долівка з тесаних сокирою грубих дощок, теж кілками при-

битих, те саме й двері. «Гиблів» не знали ще тоді гуцульські майстри.

Тут, у цій школі, провів весь свій вік учитель Моровик. Умираючи не тут, а в Кобаках, залишив по собі велике майно в горах. Це майно «записав» йому багатий, бездітний гуцул Каб'юк, який був у Моровика «годованцем». Пізніше вчителював тут довгі часи Омелян Корибутяк. Він і закінчив у Красноїлі своє життя, небавившись від гуцулів тифу.

Оце й усі школи, що постали на Гуцульщині ще десь у половині XIX сторіччя.

До старих шкіл належала ще й школа у великому селі Кобаках, що, хоч розташоване не в горах, але належало до Косівського повіту. Якось так склалось, що кобацька школа мала завжди добрих учителів-педагогів. Така вже «традиція» тут була. Пізніше заведено при школі в Кобаках рільничий курс і приділено до школи дев'ять моргів доброї, урожайної землі.

Оце були б усі школи, що постали на терені Косівського повіту в половині XIX сторіччя. До цих шкіл належала ще й школа в Космачі. Щойно пізніше, в другій половині та й при кінці XIX сторіччя, закладено школи в Шешорах, в Уторопах і Прокураві та Микитинцях, на Москалівці і в Соколівці та Городі, а далі в Бабині, Річці і Брустурах, у Рибнім, на Черганівці і Сморднім. Потім у Ясенові Горішнім, а понад Черемошем у Тюдеві, в Білоберезці й Устеріках. Найдавнішою школою над Білим Черемошем, чи, як казали гуцули, над Білою Рікою, була школа в Довгополю. В других селах над цією рікою у Ферескулі і Гриневі, постали школи геть пізніше. Найбільше шкіл засновано на Гуцульщині щойно з початком XX сторіччя. Школи по далеких закутинах гір, у присілках більших сіл закладено щойно за часів Польщі. Поляки ж страшно були завзялися на гуцулів. Задумали були при допомозі шкіл і польських учителів патріотів-шовіністів сполонізувати, а якщо ні, так зовсім деморалізувати й позбавити національної свідомости й гідности

мешканців гір гуцулів. За австрійських часів найдовше, мабуть, чекало школи велике й багате село в серці Гуцульщини Голови, під полониною Скуповою.

Не дуже ж легко й хутко приходило закладання шкіл на Гуцульщині за Австрії, бо вся адміністрація і шкільництво були в руках поляків або ренегатів-кар'єристів.

Довголітній староста Косівського повіту Сабат, хоч із походження «русін греко-католик», був польсько-австрійським патріотом і ворогом українського населення в повіті, а, як президент Повіт. Шкільної Ради, ставився до закладання шкіл по селах і до ширення освіти на Гуцульщині не лише неприхильно, але й вороже. Хотів мати вчителів сервілістів і безхарактерних, які сліпо виконували б накази влади і до жодної «політики» не брались — за винятком виборів до сойму чи парламента, коли то мали виконувати функції старостинських «наганячів-агітаторів», чи, вульгарно кажучи, мали бути «виборчими гієнами» й «учителями хрунівства» — зради.

Справжніх щирих українців — священиків було на Гуцульщині дуже мало. Не було тут священиків, які цікавилися б дуже політичним, чи навіть культурним життям Гуцульщини. Між тими священиками на Гуцульщині треба поставити на першому місці пароха Криворівні о. Волянського. Це був чи не перший на Гуцульщині священик українець-патріот. У нього влітку було завжди людно й гамірно. Гостив він не раз у себе і Франка, і Грушевського, Гнатюка й А. Крушельницького, М. Коцюбинського і Г. Хоткевича та багато інших славетних українців.

Але ж у нього було завжди дуже мало часу для позапрофесійної праці. До його парафії належали присілки: Жаб'є, Бистрець, Дземброня і Зелене, у Бистреці були церкви, в Дземброні не було.

Треба було мати залізне, здоров'я, щоб «обслуговувати» парафіян у місцевостях 20-30, ба й 40 кілометрів віддалених від постійного осідку священика. Та й ще в горах, де доріг, у

понятті негуцула, майже не було. То ж «професійна», чисто священнича праця поглинала весь час і сили священника.

Другим священником-українцем був о. Попель, парох Довгополя над Білим Черемошем. Але це був оригінал, що геть «погуцулився», здичавів і став радикалом, бо навіть раз захотів кандидувати з радикальної партії на посла до сойму. З учителями жив у згоді.

В найкращій згоді з учителями жив парох Жаб'я-Ільці, дуже симпатичний о. Глібовицький.

Поза тим найкращі й найбагатші парафії в повіті засіли були священники-русофіли, чи, як вони себе звали, — старорусини, а поляки називали їх «почціві русіні». Такими були Вальницький, після нього Пасіянович, парох Кобак, парох Косова Гілетович, парох Яворова о. Бабяк, і багато інших їм подібних, як от парох Красноїлі — Яків Рожка.

Десь так у початках ХХ сторіччя став інспектором народніх шкіл косівського повіту українець Шлемкевич. Усі ж учителі в цьому повіті, за дуже малими виїмками, були українці. Поляків учителів було всього декілька у Косові і Кутах. У горах на Гуцульщині учителів поляків не було. Була лиш в Ясенові Горішньому вчителька неукраїнка, але й вона не була чистокровною полькою, а була спольщеною вірменкою, родом із Кут. Була це красуня, що школою і гуцульською дітворою зовсім не цікавилася. На першому місці були в неї любовні пригоди.

Призначено раз учителем у «Богом забутих» закутині Гуцульщини «за Магурою» молодого поляка. Гірка його доля була там. Чувся чужо між гуцулами, не розумів їх діалекту, а дітвора не розуміла його та ставилась до нього з великим недовір'ям. Дуже хутко здичавів і здичавів. Залишав часто школу й учнів та йшов «на мандри». Сновигав по горах, блукав верхами, а то й на полонини виходив. Людей унікав. «Влада» незабаром забрала його з гір, бо бачила, що з таким учителем не «доробиться».

За австрійських часів стояв на чолі вчительства й шкільництва повітовий шкільний інспектор — стояв, можна сказати, номінально, бо фактичним зверхником учительства в повіті був кожночасний староста повіту, звичайно поляк, або сполячений «русин», як напр. Сабат у Косові чи Петро Левицький, син гр. кат. священика в Снятині.

Повітові старости були панами долі й життя вчительства, а шкільні інспектори були зовсім залежні від них.

Інспектор Шлемкевич імпував своєю поставою та й ще товариською поведінкою — любив добре поїсти, пограти в карти, при тому й випити. На педагогічно-дидактичних справах не дуже то й визнавався і мало ними цікавився. Якийсь час заступав він інспектора в Снятинському повіті. Раз заїхав на інспекцію однієї школи. Побув короткий час у школі і наказав учителів відпустити дітей додому. Учитель відчиняє шафу і хоче показати йому шкільні «акти». Шлемкевич махає рукою: «Пане, якщо є школа, а в ній учитель і діти, то, samozрозуміло, є й шкільні акти — книги. Ви краще запросіть мене на обід та почастуйте доброю горілочкою».

Та все ж він зробив дуже багато добра для шкільництва в Косівському повіті. Його слабістю і манією було будувати шкільні будинки на Гуцульщині. Його заходами побудовано дуже багато гарних шкільних будинків, що, певно, ще й донині там стоять, а в них навчаються «гуцулєта».

До вчительства ставився цей інспектор виrozumіло, приязно й доброзичливо, візитаціями, інспекцією та відвідуванням шкіл не докучав, а було й так, що вчитель і впродовж кількох років не бачив у своїй школі інспектора. Шлемкевич знав добре, що українське вчительство виконує свої обов'язки не за страх, а за совість і контролювати його праці не потрібно.

Сказав раз на вчительській конференції в Снятині інспектор, поляк Левандовскі, який пізніше був інспектором у Косові й там помер, що, коли б учителі поляки так совісно й щиро ви-

конували свою працю, як її виконують учителі-українці, тоді й праця шкільного інспектора була б легшою і приємнішою.

Знав інспектор Шлемкевич, що українське вчительство не для влади й не для приподоби інспекторові працює, тому й не дуже то спішився контролювати його. Та якось загостив раз до Косова шкільний радник, відпоручник Крайової Шкільної Ради. Його обов'язком було в першу чергу контролювати працю інспектора й щойно далі вчителів.

Забаглось отому шкільному радникові зі Львова поїхати в далеке гірське село, в якому інспектор ні разу ще не був. Був він людиною вигідною і не любив товкти собою по вибоїнах гірських доріг і витрясати на них свою «душу» та розтрясати свої кості... Заїжджають оба, інспектор і радник, у глухе гірське село, заходять у школу. А було це взимку. Гуцулята, побачивши двох грубезних панів та ще й в шубах, зняли зі страху й переляку крик і плач. Учителька не може їх ніяк утихомирити й заспокоїти. Тоді звертається радник до інспектора із запитом, що має означати цей переляк дітей, чи вони ніколи ще його не бачили, що так злякалися?

На це Шлемкевич зовсім байдужно і спокійно:

«Ні, пане раднику, ці школярі не мене, а вас злякались. А передовсім ваших довгих і замашистих вусів. Мене то вони добре знають і не бояться».

Розуміється, радник був людиною «добре вихованою» і прийняв за правду те, що почув від інспектора.

Одного разу загостив інспектор Шлемкевич до вчителя в далеких горах, над бистрим потоком, у якому було багато срібно-золотистих пстругів. Учитель того села був завзятим рибалкою. Уночі падав дощ, а раненько випогодилося і пригріло сонечко. В такі ранки дуже легко йдуть пструги на вудку. Тож і не дивно, що вчитель, забувши про школу, раз-у-раз закидає на воду вудку й витягає пструги.

Заїхав інспектор під школу — діти є, а вчителя нема. Від

дітей довідується, що вчитель на потоці ловить рибу.

Іде інспектор над потік шукати вчителя. Знайшов. Хоче щось сказати, хоч би привітати вчителя та покликати в школу до дітей, а вчитель приклав до уст пальці і – «пст, пст, тихенько, ні слова, щоб пстругів не наполошити. О! о! бере! О, вже є!» І дійсно є здоровенний пструг на березі.

Тепер щойно вітається з інспектором, бере в руку торбу з рибою, перевішує вудку через плече та йде з інспектором у сторону школи. Каже дітям заходити до школи, а інспектора просить до себе в хату. Отак, на маленьку перекуску, скоштувати маринованих пстругів. Зрештою, в нього й вуджені пструги є, а за хвилину будуть і свіжі, на маслі присмажені.

А інспектор же знає, що пструги, це найшляхетніша і найсмачніша риба, а ще, як так перед їжею випити доброї горілочки то, просто слинка біжить на язик. Ні, від такої перекуски не може відмовитися.

Заходять у кімнату, сідають. На столі плящина з горілочкою і полумисок із маринованими та вудженими пстругами, а там уже й свіжі, присмажені. Їдять і попивають, п'ють і закушують. А час не стоїть на місці. Обважніло в інспектора не лише тіло, але й голова. Бачить це учитель і просить його прилягти на часок на канапі й відпочити. Вже й подушку під голову несе. «Приляг» інспектор, спить, аж хропе. А вчитель наказав дітям іти додому, «науки» сьогодні не буде.

Інспектор прокинувся з твердого сну десь так уже перед вечором. Розуміється, про інспекцію школи не можна було вже й думати.

Нема шкільних дітей. Але замість них є два учителі із сусідніх сіл. Їх запросив сюди місцевий учитель, щоб були партнерами до тарока й преферанса.

Привітались гості з інспектором, говорять про се, про те. За той час дружина вчителя приладила їжу. Просить гостей сідати за стіл. Інспектор усміхається і пригадує польську примівку:

«За єдним пшисядем коляція з обядем».

Розуміється, перед «обідом і вечерею» випивають і закушують. А там беруться до обіду з вечерею. Є тут і бараняча печеня, є смачна телятина, є й пструги в сметані, є й добре винце, що його приніс учитель-сусід із Яблониці від Берця Тухмана, є добрий лікер до чорної кави. П'ють і грають у карти. За відчиненими вікнами грає потік і шумлять смереки. З далекого верха несеться голос сопілки...

Довго в ніч сиділи — спали коротко. Прокинулись раненько й на потік — його холодною водою помились. Сьогодні свято — день вільний від занять у школі. Інспектор затримався ще до обіду.

Перед від'їздом казав подати собі візитаційну книжку, вписався в неї — такого то й такого дня й місяця відвідав школу в К. і знайшов у ній все в найкращому порядку. Попідписував і інші шкільні акти, подякував за милу гостину, попрощався і задоволений від'їхав у Косів. По дорозі в Косів відвідає ще, напевно, якогось знайомого священика, вступить на «попівську» добру каву, а то й у карти ще пограє. Життя коротке, а «праця» важка й відповідальна — то ж «карпе дієм».

Оце був той повітовий шкільний інспектор- українець Шлемкевич. Пропав десь у часи воєнної завірюхи, залишаючи по собі гарну пам'ятку на Гуцульщині: шкільні будинки в гірських селах, що в них і досі вчаться гуцульські діти.

Перед Першою світовою війною постали школи і по далеких гірських закутинах. Позасновувано там школи не з дбайливості про просвіту гуцулів і не з бажання дати гуцульським дітям можливість здобути освіту, — ні, ті школи засновано, щоб було куди запроторювати молодих учителів-українців, отих неспокійних і непокірних «духів», які зганяли з очей сон косівсько-кутській «польонії» — старості, маршалкові повіту, урядовцям лісництва і всім іншим польським «панам», що досі всю Гуцульщину безконкурентційно тримали в своїх руках.

Що ж було робити з отаким шибайголовою, як Володимир Поліщук, з учителем Петром Додеком, гуцулом, уродженцем Тюдева над Черемошем – «Корованом», Максим'юком, з тим завзятим радикалом Михайлом Вахнюком із Стефаникового села Русова, з повним життєвої енергії Максимцем із Сокальщини, з тихим і скромним, але завзятим «гайдамакою» Михайлюком, з незвичайно талановитим і добрим педагогом, але непокірним і «простолінійним» Богданом Заклинським і його незвичайно рухливою, великою українською патріоткою, дружиною? Що мала робити «влада» з усіма іншими, їм подібними «гайдамаками», «вархолами», неспокійними «духами»? У найдальні закутини гір, у верхи, лісові нетрі загнати їх! — Ось до чого додумалась ворожа до українців влада.

От, хоч би з тим Савкевичем, із його «рогатою» душею, що з ним зробити? Зовсім відродився від того «почцівего людку», з якого походить.

Ще будши учнем учительської семінарії, закладає разом із Семеном Фодчуком, пізнішим довголітнім учителем у снятинському повіті таємний гурток і стає його першим головою.

Савкевич — дивна людина. Ніжний і ввічливий і у розмові та поведінці з людьми своєї нації, ставав гострим і різким у поведінці з поляками, ворогами українського народу. Усією душею і серцем любив свій нарід, але й з глибини душі ненавидів його ворогів.

Хоч причисляв себе «офіційно» до радикальної партії, та був справжнім, у найкращому значенні цього слова, націоналістом-фанатиком, безстрашним борцем за права свого народу, готовим на всі жертви, щоб тільки його нарід жив, ріс і могутнів. На жаль, і на наше нещастя, люди цього покрою і автораменту не живуть довго — згорають, як воскові свічки.

Ще й сьогодні Савкевич перед моїми очима як живий стоїть. Стрункий, високий, чорнявий, з буйною чуприною на голові, із стрічкою «Січ у Яворові» через плечі, з топірцем у руці. Не було

в ньому ні крихітки панщизняно-рабської крові, якої немало ще плило в жилах деяких наших людей, був він повний почуття людської і національної гідності. В ньому ні сліду покори, завжди неподатний і невгнутий. На саму думку, що станеться, коли таких Савкевичів наплодиться більше, дрижала косівсько-кутська «польонія».

Що зробити зі Савкевичем, як його знешкідливити? — думає й сушить собі голову австрійсько-польська влада косівського повіту.

А Савкевич вільним орлом із барткою в руках і січовою стрічкою на плечах по горах ходить, гуцулів на віча скликає, гаряче-палкими словами до них промовляє, до непослуху й непокори супроти панів закликає. Він засновує читальні і Січі та каже гуцулам отак, як у пісні, що її склав колись о. Іван Плешкан: «будитися зо сну, лучитися в громаду і гнати з гір біду».

Та не якусь там незнану біду з гір гнати, а то Савкевич виразно каже, де і в чому та «біда» та хто ту біду в гори заніс. Ляшня, пани й підпанки, зайди прокляті — «латки й ленки», яких треба позбутися з гір, а тоді «біда» сама від себе щезне!

Та ще й зганяє сон із очей польським кацикам і думка-тривога, що Савкевич пориває за собою інших учителів, заражує їх непокірністю, згіршує і бунтує їх. Прикладом непокори для них служить.

Хто ж, коли й де бачив хоч би таке: Іде Савкевич вулицею Косова, напроти нього йде «пан староста», його, як учителя, найвищий зверхник-шеф.

Савкевич не здоровкається з ним, проходить собі мимо.

Розлючений цим староста «герштелює», притримує Савкевича й питає, чому він не здоровить його, свого зверхника. Він же, мабуть, знає його, свого шефа, старосту повіту, предсідника Повітової Шкільної Ради?

На це Савкевич не лише спокійним, але й повними погорди до «пана старости» словами:

— Помиляєтеся, пане. На вулиці я вас зовсім не знаю і знати не хочу. Моїм шефом-зверхником ви тільки у вашому бюрі, а не на вулиці. (Прізвисьце того старости: Вічковські).

Дістав староста облизня від Савкевича і пішов, скрегочучи з люті зубами. Кличе до себе шкільного інспектора Левандовського. Радяться обидва, що їм зробити з отим завзятим гайдамакою Савкевичем, як покарати його за всі «вибрикі», за брак «субординації» і за бундючну поставу супроти «влади».

Радили й урадили.

Через кілька тижнів була відкрита школа в далекому, Богом і людьми забутому, за лісами, за гірськими верхами розташованому, селищі-присілку Яворова. Туди, до тієї нововідкритої школи «заслано» непокірного, «бутного» вчителя Савкевича.

Проте даремний був труд старости й інспектора. Не вдалося їм цим засланням зламати залізну волю і твердий характер Савкевича. Йому байдуже де, в якій місцевості працювати. Всюди ж у горах свої рідні люди й рідні любі «гуцулети». А що «його» школа, в якій має навчати й виховувати оті «гуцулети», далеко від світу, так це для нього дурниця. У нього не лише дух, але й ноги «непосидючі». Та й не має для нього «далеко-близько». Після шкільних занять у школі, бартку в руки, дзьобеньку через плече й уже пішов. Вернеться не хутко, десь хіба над ранком. Потрапить додому й у найтемнішу ніч, не заблудить, бо гори знає, а в них усі плаї й стежки — як свою порожню кишеню.

Одного дня чи там вечора він у селі Яворові, другого в Ясенові, в Устеріках, чи в Криворівні, а там і в Жаб'є заїде і свого приятеля, учителя в Головах далеких відвідає.

Не було в усіх горах віча, на якому не промовляв би Савкевич. Говорив гостро й запально, не оглядаючися зовсім на те, чи це подобається, чи ні його зверхникам. Із жандармів, які з наказу старости слідували за ним, просто сміявся і глузував

собі з них. Любили гуцули Савкевича, любили його й учні-гуцулета, тільки «влада» не любила його.

Савкевич — це був справжній патріот, щиро й всеціло відданий своєму народові і праці для нього, він був безстрашним борцем за його права.

Та довелось йому за Україну згинати. Поляг як старшина австрійської армії на протиіталійському фронті в Першій світовій війні.

Там же згинув і другий молодий учитель, скромний, тихий, удумливий, як мурашка працюватий і здібний педагог Михайлюк.

Учителював Михайлюк у далекому гірському селі Гриневій, над бистрою річкою Пробійною. Там у Гриневій і в сусідньому селі Яблониці було немало польських посіпак і спольщених німців. Тут же було надлісництво, тут були урядовці, що мали нагляд над величезними просторами державних «камеральних» лісів. Від усіх тих «панів» тримався Михайлюк здалеку, за що ті не любили й ненавиділи його. Згадати треба хоч би ось таку «дрібничку». Поляки, а теж і шкільна влада, вживали завжди назву «Гринява», а Михайлюк уникав цієї назви й писав «Гринєва» так, як і гуцули знали тільки Гринєву, а не Гриняву.

Михайлюк відданий був тілом і душею школі і своїм учням, був учителем за покликанням.

Напевно, його колишні учні — сьогодні газди й газдині, не забули вчителя Михайлюка. Напевно, й досі згадують учителя-українця, свого, не «зайду», не «панську ленку». Згадують і жалують, що не довелося йому довго серед них жити й померти. Його кості спочили не в рідних Карпатських, а в чужих Альпекських горах. Згинув за — Австрію. За ту Австрію, що на самому початку війни 1914 р., прислужуючись до брехливих доносів місцевої польонії, арештувала його як «русофіла» й вивезла до Талергофу.

Другим після Савкевича небезпечним «гайдамакою» був для

поляків у Косівському повіті учитель Володимир Поліщук. О, Поліщук залляв немало гарячого сала за шкіру польським «панам»!

Щирий, відвертий і товариський, завжди з усміхом на устах, у переконаннях твердий і простолінійний, сильної будопи тіла, вигодуваний на подільських «книшах». До своїх приятельний, ніколи не гнівався і не обурювався, якщо навіть хтось із своїх часом і прикре слово йому сказав. Він обертав це зараз у жарт. Але зовсім інакшим був супроти чужих людей, поляків. «Їжився» і насторожувався, ставав різким у поставі, рухах і словах. Ніколи не сходився з поляками, по-польському не говорив.

Для повноти характеристики особи Поліщука, як людини й українця, треба навести ось хоча б такий факт.

Було це в часі його військової служби при австрійській крайовій обороні «Ляндверрегімент, на площі вправ у Коломиї. Якийсь молодий старшина, знімчений чех, висловився образливо про українців. Поліщук спалахнув вогнем гніву й обурення, прискочив до нього, вирвав у нього шаблю і був би її переломив надвоє, якщо б цьому не перешкодили товариші по військовій службі.

Після цього інциденту відбувся військовий суд, але Поліщуківі вдалося якось викрутитися. Дістав лише малу якусь кару і догану за брак «субординації». Не знати, чи ще сьогодні живе хтось, хто пам'ятає цей виступ Поліщука в обороні зневаженої національної честі?

Тоді ж цей виступ Поліщука був дуже голосним у Коломиї і наробив немало галасу та став предметом балачок не лише українців, але й поляків.

Спеціально для Поліщука «креовано» було школу в присілку-селищі Космача Завоєлі, під горою Греготом. Через оцей Грегіт і Завоєлу заходив колись Довбуш зі своїми легінями до любки Дзвінки в Космачі.

Тут, у Завоєлі, глухій закутині, доручено Поліщуківі навчати

гуцулят «грамоти». У гуцульській хатині з малими віконцями приміщена була «школа». По другому боці сіней мав Поліщук кімнату для себе. Меблі в ній: простий столик і стілець, ліжко, збите з дощок і сінник на ньому, шафку подарував йому сусід-гуцул. Оце й усе.

Якщо ж узяти на увагу, що Поліщук, син дяка в Кривенькім, селі Гусятинського, пізніша Копичинецького повіту, який ніколи не бачив ні гір ні гуцулів і зовсім не знав гуцульського діалекту, тоді можна хоч приблизно уявити собі, як то він мусів почувати себе в Завоєлі.

Але Поліщук був завжди бадьорий і веселий, не піддавався ніколи хвиловим настроям, не знав, що це таке смуток, що жура та занепад духа. Що б там і не було, а він був завжди задоволений і усміхнений.

Вільний від занять час проводив на мандрівках по горах і на розмовах з гуцулами. Сам він дуже хутко й легко «погуцулювався».

Спершу ставились гуцули до нього з великою недовірою і не були в поведінці і розмові з ним щирі, хоч і радо гостили його в себе і вели балачки з ним. Проте вважали його за «пана», який прийшов у гори «мучити» їх дітей і знущатися з них.

Але пізніше, пізнавши його ближче, полюбили його й стали ставитися до нього як до «свого». А тоді, як побачили, що жандарми слідкують за їх учителем і допитуються, що він тут робить, що й з ким говорить і куди ходить, а ще пізніше довідались, що й справжні «ляшки-панки» не люблять їх учителя, о, тоді вже знали, що «щес учікель їх», їм рідний і близький, «свій»! Не чужий, не зайда, не панська «ленка»...

А жандармерія почала засипувати адміністраційно-політичну і шкільну владу в Косові доносами на Поліщука: «бунтує гуцулів», замість школою, займається політикою.

Починає влада думати, що їй діяти з Поліщуком, куди й у який що глухіший від Завоєли кут загнати отого небезпечного

бунтівника-гайдамаку. Ну й придумано. Влада дає війтові в Жаб'ю наказ відкрити школу в далекому присілку Бистреці, що ген там під самою Чорногорою. Он куди піде Поліщук, гайдамака. А там, якщо не вб'є його ведмідь, яких у тих часах було в Карпатах багато, так уб'ють «дикі», мовляв, гуцули.

Наказ старости для війта в Жаб'ю — діло святе! У Бистреці не брак же будівельного матеріалу. Через короткий час була вже вибудувана школа, і до неї спровадився учитель Поліщук. З наказу влади — є школа, є і вчитель. Але цього замало. Треба ще дітей-учнів. А їх немає. Гуцули затялись, не хочуть посилати дітей у школу на науку, їм зовсім непотрібна якась там «панська» вигадка

— наука.

Так, але що має діяти учитель Поліщук? Його ж післано сюди навчати дітей. А їх нема.

Пише до шкільного інспектора, повідомляє його, що не може виконувати вчительських обов'язків у Бистреці, бо його школа порожня, нема в ній учнів. А школа без учнів, як млин без зерна.

Дістає Поліщук із Косова наказ прислати негайно список упертих батьків, які мають дітей у шкільному віці, але не хочуть їх посилати в школу.

Виготовив Поліщук такий список і післав його в Косів. Інспектор наложив на впертих батьків високі грошові карі. Зараз після цього заходить у Бистрець езекутор-«здекуційник» і при допомозі жандармерії стягає накладені карі. Ні одному впертому батькові нема «помилювання». Такі карі на батьків дітей накладано ще кілька разів, аж в кінці таки зламано впертість та затятість гуцулів і примушено їх посилати дітей до школи.

Але гуцули — люди дуже вперті та ще більше

— завзяті. Почали думати про те, якби то за одним замахом позбутись і школи і вчителя. Думали й надумали. Оце одної тем-

ної літньої ночі, як усе спало, як і вчитель Поліщук твердим сном заснув був, підпалили гуцули з усіх чотирьох рогів шкільний будинок.

Згорить школа, а разом із нею згорить і вчитель — думали гуцули і ось так позбудуться «панської напасти». Полум'я обняло зразу стіни й дах школи. Але Поліщуківі вдалося живим вискочити з палаючої школи. Просто чудом урятував своє життя.

Раненько зійшло сонце й освітило чорне згарище шкільного будинку в Бистреці, а над ним задуманого вчителя.

З верхів і ґрунів поприходили діти-школярі. Школи нема. Але учитель є. І зовсім не засмучений — ні, він з усміхом вітає своїх учнів так, як їх вчора вітає, коли ще школа стояла.

Збирає своїх учнів і йде з ними на дарабу, що прив'язана до берега, чекає дощу, бо щойно тоді зможе керманич погнати її до Черемоша, а тепор вода в потоці замала.

Тут то, на дарабині, і навчає Поліщук своїх учнів, а спати ходить до лісного, українця у сусідньому присілку Жаб'я, Дземброні.

Гуцули ж мусять будувати нову школу. Скрегочуть зубами з люті, але школу мусять ще до осені побудувати. Цього припилює вїйт із Жаб'я, а до помочі має жандармерію.

А, як почала гори вкривати осіння «негура-мреч», шкільний будинок у Бистреці був уже готовий. Поліщук продовжує свою працю так у школі, як і поза нею. А що він не був уже тим подольком, яким зайшов колись у Завоєлу, а був доволі «погуцуленим» і знав добре гуцулів, знав їх душу і вдачу, то йому вдалося, хоч і не зараз і не легко здобути довіру бистрецьких гуцулів і заприятелювати з ними. Вони почали ставитись до нього не лише з довірою, але й з приязню, щирістю і любов'ю. Полюбили Поліщука, а діти прилягли до нього всім серцем.

Польські «пани» не осягнули своєї цілі — їх злочинні пляни відносно Поліщука не справилися. Поліщук, повний жит-

тевої енергії працює у Бистреці й почуває себе поміж гуцулами, як між рідними й близькими йому людьми. Навчає гуцулят, освідомлює їх батьків. Люблять і слухають його гуцули не лише в Бистреці, але й усюди попід Чорногорою і здовж Черемошу.

Та прийшла війна — серпень 1914 року. «Закувала та сива зозуля у вишневому саду, гей виряжала мати свого сина цісареві на війну...» Виряджали гуцулки-нені своїх синів, молодиці своїх чоловіків на ту криваву війну. Лише в Поліщука ні матері, ні дружини. Та його виряджає весь Бистрець — виряджають і сльози втирають його учні-гуцулята. Пішли гуцули — пішов разом із ними й Поліщук «цісареві на війну».

Надаремне ждали бистричани повороту свого вчителя. Пішов — камінь у річку. Не повернувся в гори, які так дуже, дуже полюбив, не повернувся до своїх «гуцулет». Пропав, загинув у воєнній хуртовині. А гуцули, певно, ще й нині згадують отого веселого й повного життя, завязаного й твердого українця, учителя Поліщука, який так само, як і вони, ненавидів зайдівляхів і навчав, як боротися з ними, не даватись їм і як позбутись їх із гір.

Була чутка, що Поліщук не загинув на війні. Хтось там говорив що ніби він учительює в школі ім. І. Франка в Харкові. Але, чи це правда — невідомо.

Львів'янин Дмитро Батюк уперше побачив гори й гуцулів, коли то доля, чи вірніше, недоля, закинула його в глуху закутину Гуцульщини в присілок Жаб'я «Під Магурою». Батюк не знав зовсім ні гір, ні гуцулів. Оце заходить раз до нього гуцул у відвідини. За стародавнім гуцульським звичаєм у гуцула сокира під пахою. Батюк закипів гнівом і обуренням на гуцула, як смів він із сокирою в його кімнату зайти! Не знав, що це від непам'ятних часів водилось так у горах, що гуцул, куди б не йшов, то все із сокирою, бо навкруги аж кишіло від хижої звірини. Звірина зникла разом із лісами, але звичай ходити із сокирою затримався.

Минав час, Батюк людина інтелігентна, начитана й талановита, уростав щораз глибше в тверду гуцульську землю і запускав у неї коріння. А з часом полюбив гори й приляг до їх мешканців усім своїм серцем — навіть і гуцульські страви почали йому так смакувати, що інших «панських» не хотів і бачити, не то їсти.

Так, еле ж він почав і «гуцуліти» — опростачувати себе став. Часто ходив босо, бо мав лише одну пару взуття і дуже його шанував. Босо навчав і своїх гуцулят. Ні комірця, ні краватки не носив.

Гуцули любили й шанували Батюка, бо він розумівся на всяких зіллях і коріннях і ними лікував гуцулів і їх «маржину».

Тільки з певним острахом гляділи на його доволі велику бібліотеку, що придбав її за гроші з мізерної учительської «гажі». Мав дуже багато природничих книжок — придбав собі навіть мікроскоп.

Переписувався з М. Голубцем, з яким приятелював і не раз допомагав йому грошми. Звісно ж, гроші ніколи не держалися Голубця.

Батюк своїм зверхнім виглядом, удачею і ментальністю пригадував Франкового «Учителя».

Був великим українським патріотом, але й був при цьому глибоко релігійною людиною. Митрополит Шептицький допоміг йому закінчити вчительську семінарію у Львові, чого він ніколи не забував і з великим пієтизмом ставився до свого добродія.

Від радикалів тримався здалеку.

Негайно з вибухом війни зголосився Батюк до Січових Стрільців. Брав пізніше участь у боях за Львів, перейшов за Збруч і опинився в «Чотирикутнику смерти», де перейшов усі роди тифу, аж набавився сухіт, які потім завели його передчасно в домовину. Він то поховав померлого на тиф у «чотирикутнику смерти» талановитого літературного критика Євшана, з

яким лежав на затухлій і завошивленій соломі. Він видужав, а Євшан помер.

Після трагічного закінчення наших змагань вернувся до Львова. Тут попав у руки полякам, які його хворого тримали в полоні на Ялівці. За старанням добрих людей звільнили його поляки з полону, але мусів іти до шпиталю. Звідтіль забрав його до себе учитель у Головах на Гуцульщині. Тут перебув він півтора року. Польська поліція, не зважаючи на його важку хворобу, дуже часто навідувалась до нього й докучала йому, а одного разу заарештувала його й пішки гнала до Коломиї — 80 кілометрів! Великих заходів треба було докласти, щоб вирвати його з коломиїської тюрми.

Одної весняної ночі, повечерявши перед тим і попрощавшись «на добраніч» із домашніми, заснув навіки в школі в Головах. Гарний похорон мав. Його домовину несли на плечах місцеві легіні, товариші по зброї, колишні січові стрільці. Спочиває на цвинтарі в Краснолі, як цього собі бажав, під зеленою смерічкою...

Батюк вартий того, щоб про нього ще дещо більше сказати. Був же він людиною, яких тепер у нас дуже обмаль, а які дуже нам потрібні. Був ідеалістом у повному значенні цього слова. Мав усі задатки на монаха-відлюдника, був при цьому ходячою енциклопедією. Мало спав, багато читав і вчився.

Був «безсребренником», жив менше ніж скромно, а гроші видавав на купівлю книжок.

Змістом і метою його життя уважав безкорисну службу своєму народові — старався служити гуцулам передовсім знанням.

Самотужки почав студіювати медицину, купував медичні книжки, знав усі лікувальні зілля в горах. Не одного гуцула чи гуцулку вилікував Батюк.

А в «чотирикутнику смерті», коли там забракло фахових лікарів, був Батюк самотнім «лікарем» для тифозно хворих товаришів-стрільців. Не одному з них урятував життя.

Себе ж не міг вилікувати. Але він, як людина глибоко віруюча, не дуже то дорожив земним життям. Радів, що лежатиме на гірському цвинтарі поміж гуцулами, яких усім серцем любив.

Згадуючи св. пам'яти Дмитра Батюка, вчителя «Під Магурою», не завадить сказати хоч кілька слів про лікаря, д-ра Якова Невестюка, який довгі роки свого життя провів у Жаб'ю, де й закінчив своє життя, а з яким довгий час приятелював Батюк.

Д-р Невестюк — це була непересічна людина. З природи наділений великими здібностями, був одним із найздібніших студентів медицини на університеті в Кракові. Йому пропонувано там асистентуру, а пізніше професуру на медичному факультеті університету, але цю пропозицію відкинув Невестюк і осів, як лікар, у Золочеві, де дуже хутко здобув собі славу найкращого лікаря й оператора і мав численну клієнтелю.

У Золочеві одружився, беручи собі за жінку польку, дочку скрахованого й збанкрутованого діди́ча-поміщика. Ця кокетлива польочка привела йому на світ троє дітей — двох синів і одну дочку, а потім, зніюхавшись із офіцером кавалерії, втекла від свого чоловіка, залишивши йому цих трьох дітей. Із розпачу й сорому залишив Невестюк Золочів і перенісся аж у Жаб'є. А тут почав пити — у горілці й вині почав своє горе топити.

Невестюк був свідомим українцем, був патріотом, поляки не любили його, бо забагато правди їм у вічі говорив.

Та біда була в тому, що не мав, а може й не міг мати впливу на своїх дітей. Один із його синів попав у польський легіон Пілсудського, а другий — Січковий стрілець — автор гарних, патріотичних віршів, що були друковані в «Літописі Червоної Калини».

Що сталося з тими двома синами й дочкою Невестюка, невідомо.

Д-р Невестюк дуже часто сходився з українським учительством Гуцульщини, а найчастіше з Батюком, із яким і заприят-

нився, хоч приятелювати з Невестюком не було легко. Невестюк мав дуже гострий язик і любив з усіх поглузувати собі та поіронізувати. Був великим сатириком. Не раз давав він учителям відчутти свою вищість над ними. З цієї причини приходило до сварні між Батюком і Невестюком, але це не мало негативного впливу на їх приязнь.

Одного разу почали обидва говорити про українську літературу. Невестюк закинув Батюкові недокладне знання української літератури, бо ось він не знає такої української комедії, як «Кандидат» (її автором був д-р Невестюк).

На це відповів Батюк: «Українську літературу то я знаю, а «Кандидата» не знаю, бо ця комедія не належить до літератури». Погнівались обидва, але цей гнів не тривав довго.

Аж якось раз почав Батюк д-ру Невестюкові докоряти його п'яцтвом, на що Невестюк. «Усі українські великі люди любили не раз і здорово випити, а до них я і себе зачисляю».

На це Батюк: «Кажеш, що великими українцями були великі п'яниці, але спробуй доказати мені, що кожний великий п'яниця, це вже й велика українська людина. Цього ти не докажеш!»

З цього часу Невестюк геть нагнівався на Батюка.

Невестюк пережив Батюка. Батюк закінчив своє многострадальне життя, маючи тридцять дев'ять років, Невестюк дожив майже вісімдесятки. Жив у хаті старої гуцулки в Жаб'ю, там і помер і лежить на Жаб'ївському кладовищі.

За польських часів почував себе Невестюк дуже погано й пив щораз більше. Болюче відчував брак усіх тих учителів-українців, з якими, хоч і не раз заводив сварню, а проте почував себе дуже добре в їх товаристві.

Типово гуцульське, найвище в горах розташоване село Перехресне. Отож і говорено пізніше, коли й тут закладено й побудовано школу, що це «найвища» школа в усій Гуцульщині.

Засновано й побудовано в Перехреснім школу спеціально

для учителя Михайла Вахнюка, найбільшого діяча радикальної партії в Косівському повіті.

Шість годин денно був він учителем, а поза ними був політиком. Незвичайно енергійний і працьовитий, находив завжди час для політичної роботи. Був людиною твердого, неподатного характеру та залізної волі й витривалости.

Дописував до органу радикальної партії «Громадського Голосу» і містив у ньому статті на політичні теми. Знаний був у всій Гуцульщині і втішався в гуцулів великим авторитетом.

Уродженець Русова — села Василя Стефаника, дуже легко й хутко перейняв гуцульську говірку і говорив нею, як справжній гуцул.

Дуже часто можна було побачити Вахнюка в гуцульській носії з топірцем у руці, а що носив окуляри, то був дуже схожий на гуцульського співця-поета Юрія Федьковича.

Поляки не любили його, але респектували й числилися з ним, як із людиною непересічних здібностей, завжди серйозною і поважною мимо молодих літ.

У часі I. світової війни був як австрійський старшина на протисербському фронті, а після розвалу Австро-Угорської монархії перейшов до УГА і з нею перейшов усі підйоми й упадки наших надій, пережив усі радісні й прикрі хвилини, а наприкінці попав у польський полон.

Не дасться переповісти словами радості й утіхи мешканців Перехресного й сусідніх сіл — Красноїлі, Голов, Стебного, Довгополя і Ферескулі, коли знову побачили вчителя Михайла Вахнюка.

Вернувся у свою маленьку кімнатку у шкільному будинку на Перехреснім. Але ляхи не дали йому довго жити й працювати серед гуцулів. Шкільна влада забрала його з гір і перенесла ген далеко на Захід — «на мазури», щоб там навчав не свої, а чужі — мазурські діти. Цікаво, що селяни-мазури дуже його полюбили, і коли раз поліція прийшла арештувати Вахнюка за

передвиборчу агітацію, то селяни станули в його обороні й прогнали геть поліцаїв.

Коли ж шкільний інспектор намагався забрати Вахнюка з того села й перекинути ще далі на Захід, то мазури дуже гостро спротивилися цьому й Вахнюк залишився й надалі в їх селі. Пізніше обрано було Вахнюка послом до варшавського сойму з рамени української радикальної партії.

Геть десь пізніше одружився і був учителем у Журавиці біля Перемишля. Дальша його доля невідома.

Для непокірного гуцула, вчителя Петра Додєка відкрито школу в частині великого села Голов над Чорною Річкою. Родом був Додєк із села Тюдева над Черемошем, то ж і був непогамований як Черемош, над яким родився і ріс, поки дід не віддав у школу.

Був затятим радикалом і великим прихильником Трильовського. Ніяк не міг підпорядкуватися владі і її вимогам. В очах тієї влади був Додєк «анархістом».

У місцевості свого призначення і праці перебував тільки ті години, яких мусів дотримуватися у школі, а поза тим, гуцульським звичаєм — «з верха на верх»: сьогодні тут, завтра там. А гори любив він і знав у них всі плаї та стежки, знав усі верхи й полонини.

Не міг усидіти на одному місці. По горах ходив і «бунтував» гуцулів, а цього влада не любила й не хотіла толерувати. Звідсіль походило оте часте перекидування його з одної в другу місцевину. Але це було якраз те, що Додєк любив і чого собі бажав. Він же не любив сидіти довго на одному місці. Та й ще діставав кошти за перекодування і перенесення.

А в нього «дасть Бог» було що переносити... «Устав, підперезався — і зовсім забрався». У друге якесь гуцульське село перейшов, щоб і там «бунтувати» гуцулів. Він же в цих гуцульських горах родився і всюди тут він «у себе вдома», між своїми людьми.

Не раз то й сам із себе й тих частих «переносин» глузував собі та сміючись проказував: «Діду, село горит, а дід — торби й далі «валит».

У далекому, найдальшому присілку Жаб'я в Зеленім, учителював Максимець із Сокальщини, завжди веселий і усміхнений, енергійний і бадьорий, добрий співак. Він дуже цікавився життям гуцулів і любив їх. Тут учителював і Кривенко, теж із далекої Сокальщини. Не знати з яких причин у Зеленім дуже часто змінювалися вчителі. Але все воно якось так складалося, що всі ті учителі, яких посилено в Зелене, — це були молоді хлопці, ідеалісти-романтики, що, справді, не «самим хлібом» жили, а чимось стократно вартіснішим від хліба. Любили гірську природу, пили її красу аж до оп'яніння і працювали, тією красою впиваючись.

Ось той усміхнений Максимець, чи той із замріяними очима завжди поважний Кривенко, їм тяжко навіть і всидіти в хаті, у чотирьох стінах. Літом ішли над Черемош, туди, де керманічі збирали дараби, і тут під гомін бистої ріки вели з гуцулами безконечні балачки-розмови. Методою Сократа навчали й просвіщали гуцулів. Ті ставляли питання, вони давали на них відповіді. Жартами й смішками, забарвленими словами говорили, а слова западали в душі щирих і часто, як діти, наївних синів Карпатських гір.

Любов до тих гуцулів відкривала їхні серця для учителів, наближувала до себе і пов'язувала із собою.

Так бувало тут щоднини літом аж до пізньої осені. Пливли, переливались води Черемоша та й пливли щирі сердечні слова тих, що на березі ріки з ними вистояли. На щирих розмовах хутко минав час і робітникам, і вчителям.

Тут то, в цьому Зеленому, учителював якийсь час і Богдан Заклинський, син професора української мови в учительському семінарі в Станиславові, Романа Заклинського, одного з найкращих знавців творів Ю. Федьковича. Богдан Заклинський —

це був великий український патріот. Був людиною понад міру скромною, людиною голубиною серця, а одночасно сильного і, як сльоза, чистого характеру й залізної волі. Ніколи він не вгнувся і не подався перед чужою владою. Був це типовий «безіменний» плугатар, який ніколи й за жадних умов не випускав із рук «рідного плуга» та не сховався ні кроком із «рідної ниви», яку взявся орати, хоч мусів за це не раз гірко покутувати й страждати. Це була золота душа, ідеаліст, у повному значенні й змісті цього слова. Богдан Заклинський учителював якийсь час у Зеленому, а одружившись, осів із дружиною, теж учителькою, у другому, далекому присілку Жаб'я у Кривополі, на шляху із Жаб'я у Ворохту. Там не було досі школи й не було шкільного будинку. Тут учителював Заклинський до часу, поки не покликано його до війська. Пізніше був старшиною української армії. Після наших воєнних невдач перенісся на Закарпаття, де, як учитель, не мало вклав корисної праці у національне усвідомлення закарпатців і їх дітей. Вернувся потім у Галичину, а поляки запроторили його разом із дружиною у найдалше село просторого Добромільського повіту. Там зазнав він не мало прикростей і переслідувань. Кожний його крок слідила польська поліція, не спускала з нього очей ні на хвилину.

Шкільний інспектор виточив проти нього дисциплінарне доходження і загрозив йому звільненням із учительської посади за те, що навчав своїх учнів історії і географії України, чого не передбачували шкільні програми, а до того нібито сказав, що Україна більша й багатша від Польщі і стане в майбутньому могутньою державою.

Заклинський писав багато з обсягу дитячої літератури і був одним із кращих педагогів. «Партійної» політики не любив — був «всеукраїнським» і — націоналістом.

За першої большевицької окупації стрінув Заклинських страшно болючий удар: москвини замордували їх сина, палкого націоналіста. Залишилась лиш донечка-пестійка. Це, знана

нині балерина, Оленка Гердан. Живе й працює в Торонті.

У Ясенові Горішнім учителював ще один «сокальчик» Микола Матвійчук. Людина товариська й щира, до всього дуже цікава. З-поміж інших молодих учителів Гуцульщини відрізнявся повагою і лагідним темпераментом, чисто політичними справами не дуже цікавився і ставився досить критично до радикальних потягнень д-ра Кирила Трильовського. Добровільно залишив Ясенів і переселився до Львова, де віддав себе цілковито праці над укладанням букваря і читанок для дітей, переважно в Америці й Канаді. Його «книжечки для дітей» ще й сьогодні є в уживанні по українських школах за кордоном. Живе у Львові й належить до «Спілки Українських Письменників».

У Красноїлі — Дідушковій Річці був довгі роки вчителем Омелян Корибутяк, людина дуже забавна й товариська. Як із рукава «сипав» гуцульськими анекдотами, дуже радо вживав гуцульського діалекту, знав багато гуцульських співанок і приказок. Бував завжди на всяких гуцульських приняттях, весіллях і хрестинах, любив як і гуцули «набутися», забавитися. Брав участь у I. світовій війні як австрійський старшина, пізніше перейшов до УГА.

Повернувся щасливо у свою Красноїлю до дружини й сина, але не прожив тут довго. Набавився тифу й помер. Похований на цвинтарі в Красноїлі.

Іван Децик людина доволі начитана, власник великої бібліотеки, родом із Самбірщини із села Береги, учителював в Устеріках, там, де сходяться оба Черемоші — Чорний і Білий, у селі, де колись «урядував» кат гуцулів мандатор Гердлічка.

Учитель Децик цікавився дуже політичним життям і передплачував усі українські газети, які в тому часі появлялися друком. Займався більше «політикою», ніж школою, був чинним і діяльним членом української радикальної партії, а раз задумав був зробити «конкуренцію» своєму «шефові» Трильовському і виставити проти нього свою кандидатуру на посла до

парляменту. Нелегко було вговорити його й стримати від цього «ризиковного» кроку.

Учителював в Устеріках і за Польщі, але «політикою» не займався вже. Перенісся потім у свою Самбірщину, де й закінчив своє життя.

У Білоберезці був учителем Княгиницький, син коломийського міщанина. Високий на зріст, з опуклим чолом, був людиною національно свідомою, політики не любив, але й не відтягався від неї. Залюбки займався господаркою. Мусів вести заззяту боротьбу з місцевим війтом Григорчуком, великим панським підлизником і хрунем. Але якось давав собі раду з ним. У селян мав послух і був для них авторитетом.

У великому гуцульському селі Розтоках учителював Вовк із дружиною Ольгою, завзятою патріоткою, дочкою подільських ланів. Обоє добрі вчителі, щиро віддані праці в школі і поза нею.

Брали завжди чинну участь у політичній і культурно-освітній праці. Любили «своїх» гуцулів, а ті ставились до них із щирою прихильністю і пошаною.

Він із замашистим білявим вусом, присадкуватий, кремезний. Завжди зрівноважений, здається, що жодна сила не потрапила б вивести його з рівноваги.

Почував себе й за Польщі певним і не дуже то боявся інспектора.

Денис Лукіянович був близьким свояком його дружини, а він мав великі впливи в Шкільній Раді — Кураторії у Львові.

А вчитель Вовк у потребі міг знайти в нього опертя й обопону.

У сусідньому з Розтоками селі Тюдеві вчителював Тисяк, добрий і широкий педагог і український патріот. Втішався пошаною у своїх і чужих, був люблений школярами та їх батьками. Довгі роки провів він у Тюдеві, тут і помер.

У центрі Жаб'я, у Жаб'ю-Слупейці, учителював довший

час ще один сокальчанин, повний життя, завжди веселий і жартівливий Гапанович, свідомий українець і добрий педагог. Був він сіллю в оці місцевої польонії. Не було тут багато поляків, але ті, що тут осіли, були бутні й нахабні шовіністи, що, як казалося, «їли б українців на сурово». Для жменьки поляків вибудовано тут костел і спроваджено священика. Поляки хотіли ще й свою школу тут мати, але на це замало було тут польських дітей. То ж були б задоволені, якщо б принайменше був тут їх учитель-поляк, або якийсь «пожондни русін», а Гапанович не був таким. Був «гайдамакою», таким самим, як усі інші вчителі на Гуцульщині і взагалі в Косівському повіті. Тих «пожондних», милих учителів-українців не було тут зовсім.

Та й «висадити» без причини Гапановича з Жаб'я не було легко. Він же був солідним учителем і совісно сповняв свої обов'язки, до того ж, усе ж таки це не була ще Польща, а була Австрія, а в ній оборонці українських справ і прав — парламентарні послі-українці.

Гапанович пропав десь у часи воєнної завірюхи до свого Жаб'я і гуцулів, яких так дуже любив, не повернувся.

У великому гуцульському селі Яворові, славному різьбарськими виробами Шкрібляків і Якіб'юків, провів увесь свій вік учитель Донігевич. Його дружина була дочкою пароха Текучі, о. Стрільбицького. Її бабуса була еспанка.

Гуцули в Яворові дуже любили свого вчителя Донігевича. Для них був він батьком, виховав же тут кілька поколінь. Селяни допомогли йому виховати та в люди вивести семеро дітей, з яких син Іван був пізніше довголітнім парохом Ясенова Горішнього над Черемошем.

Перед I. світовою війною було мало вчительок у гуцульських горах. У селі Ферескулі над Білим Черемошем учительвала молода білявка, Катерина Пудло, родом із Кут. Хоч її батько був поляк, але вона була свідомою україркою і патріоткою, а той патріотизм прищеплювала гуцулам і їх дітям. Можна доду-

матися, яке могло бути життя молодій дівчині-вчительки в гірському селі далеко від світу, без відповідного товариства, без розваг. А вона перебувала в Ферескулі кілька років, поки не вийшла заміж за вчителя Володимира Бундзяка в Кутах.

Другою вчителькою в горах була львів'янка Дубівна. Її перша вчительська посада була в Білоберезці. Перше, що її дуже здивувало, був брак у селі лазні — парні. Не могла надивуватися, як можуть люди жити без лазні. Дуже важко було їй звикнути до гір та гуцулів. Але звикла й «погуцулилась». Вийшла заміж за вчителя-українця Лозовського. Обоє вчителювали потім у Ріжні, між Розтокама і Білоберезкою.

У селі Бабині була вчителькою енергійна й завзята «радикалка», велика українська патріотка, стійка й непохитна, що не хотіла, а може й не вміла підкорятися «владі». Був це тип нової жінки-еманципанти із чисто мужеським характером і темпераментом.

В селі Соколівці була вчителькою незвичайно енергійна й завзята українська патріотка на прізвище по чоловікові Білиця, хоч і походила по батькові з польської родини. Горда, неприсутня, завжди поважна й серйозна. Такою була супроти учнів і такою теж для газдів і газдинь у Соколівці. Вона не впливала й не переконувала — давала накази й дбала, щоб були виконані.

Учні в школі та селяни поважали й шанували її за патріотизм, за щирішу працю в школі та поза нею і за її горду й гідну національну поставу супроти «влада імущих».

У селі Городі, зараз же за Косовом, учителювала довгі роки Євгенія Казієвич, дочка колишнього вчителя у Кобаках.

Як мурашка працююча, душею і серцем віддана своїм школярикам і селянам, серед яких жила. Для неї не існували визначені години занять у школі. Працювала в ній зранку до вечора та шкодувала, що не можна ще й вечорами працювати в школі.

Не знати, чи була де друга вчителька, яку люблено було б так, як люблено Казієвичівну, і то любили її молоді й старі, любили діти і їх батьки. Любили, цінували й шанували її всі та в усьому засягали в неї поради. Розуміється, що це не дуже було до вподоби владі.

Учителька Казієвич була слабого здоров'я, але в її слабкому тілі який же сильний був дух, який криштальний і непохитний характер і яка глибока національна свідомість і почуття національної гідності, скільки шляхетного патріотизму — любови до свого народу було в неї!

Можна уявити собі, якою ненавистю до поляків горіло її серце, коли без найменших причин, а лише з «рації стану» вирвали її з Города, в який глибоко вросла була й перенесено до села Сморне.

Причина? Мусіла звільнити місце для вчительки-польки, жінки місцевого лісничого...

Щойно перед смертю злегшилося її наболіле серце, коли газди з Города, відвідуючи її, запевнили, що в разі смерти заберуть її тіло до Города й там на цвинтарі біля церкви поховать.

Газди дотримали слова: учителька Євгенія Казієвич спочила вічним сном у тому селі, де перевела свої молоді літа і виховала кілька поколінь.

Мала вона дві маленькі «слабості»: пристрасно курила цигаретки й від ранку до вечора пила чай. Оце були одині її «приємності».

Уже за польських часів була вчителькою в горах щупленька, ніжної будови тіла, але сильного духа Єндиківна, дочка вчителя з Коломийського повіту. Вийшла заміж за сина пароха в Білобerezці Березовського. Учителювала якийсь час у Красноїлі. Відвідуючи її в горах, її брат Ростислав мав нагоду пізнати зблизка гуцулів і приглянутись до їх життя — звідсіль його гуцульські оповідання.

Раз причепився був до Єндиківної шкільний інспектор,

роблячи їй закиди, що вона вороже настроєна до Польщі, а чей же польська держава оплачує її і вона, мовляв, повинна та мусить вірно їй служити.

На це почув від неї відповідь: «Польща платить мені за мою працю грішми з податків українського народу, а я маю працювати для свого народу, не для польської держави».

Розуміється, що за ці відповіді мала вона багато неприємностей і прикростей.

Не батьком, а «дідиком», чи, як казали «дзядзьом» для всіх молодих учителів у горах, був сивобородий керівник школи в Жаб'ю-Їльці Кисілевський.

Немало років сплигло, немало води занесла в Черемош бистра річка Їльця з того часу, коли то молодий учитель, а пізніший вже «дзядзьом» Кисілевський осів у Жаб'ю-Їльці.

Скільки то важкої праці й труду вклав він у свою школу та в її розбудову, скільки натрудився тут для піднесення культурного рівня гуцулів, того переповісти не дасться.

Був він дуже «непосидючий» і працюючий — єдино в праці находив задоволення і радість, у праці бачив глузд і зміст життя.

Його заходами постав у Їльці величний з просторами залями шкільний будинок. Був він не лише добрим учителем, але й не гіршим господарем, любив городництво й садівництво, завів при школі город і сад.

А вже найбільшою його гордістю і втіхою був кількаморговий парк зараз же за шкільним будинком. У нього вклав Кисілевський не лише кілька років важкої, твердої праці, у нього вклав він і свою душу і своє серце. Були в тому парку різного роду навіть і екзотичні дерева, його руками посаджені й виплукані, були й прекрасні квітники й травники.

Мало було в наших горах інтелігентних людей, які втішались би такою популярністю, пошаною і авторитетом, якими втішався «дзядзьом» Кисілевський. Всі звертались до нього, як

до батька, а він готовий був кожному послужити доброю радою і своїм досвідом, для кожного знайшлося в нього добре й щире слово, кожного вітав милим усміхом.

Його дім славився на всі гори гостинністю та щирою і приязною атмосферою, яку відчував кожний, хто перейшов поріг хати Кисілевських.

А погостити гостей було тут чим! Пані Кисілевська зі старої священничої родини, була «газдинею», яких і в ті «добрі» часи не було багато, а в горах, то, напевне, не було газдині, яка могла б конкурувати в куховарстві з панею Кисілевською.

Людно, гамірно й весело було в домі Кисілевських у такі великі як Різдвяні й Великодні свята. З усіх сторін гір приходили учителі, майже всі нежонаті, приходили й лісники-українці, щоб тут дихнути родинною атмосферою та побажати «патріярхові» і його родині веселих Свят, у Різдво заколядувати, на Великдень «Христос Воскрес» заспівати.

В домі «дзядзя» Кисілевського почували себе всі, як удома, як у родинному гурті, як діти в батька, а внуки в дідуся.

Але найгамірніше й найвеселіше бувало тут у Зелені свята, у храмовий день на Жаб'ю-Їльці.

А останні, перед I. світовою війною Зелені Свята і храм у «дзядзя» отого «храму» не можна забути!

Посходились до «дзядзя» всі вчителі зблизька і здалеку, є тут і лісничий-українець з Дземброні, Микола Саєвич, син учителя, приязню пов'язаний з учительством Гуцульщини, пізніше січовий стрілець, приятель Дмитра Вітовського, помер у Празі.

У дні того храму гості не лише тут зібралися, щоб веселитися, — ні — вони більше говорили й «дискутували». Вели нескінчені розмови національно-політичного характеру. Укладали пляни й придумували засоби для здійснення задушевних мрій. У повітрі ж уже тоді «висіла» війна.

Усі ті балачки й диспути велися у парку за школою.

Пахощі квітів і гірське повітря п'янили, на деревах кували

зозулі, а там нижче річка Ільця, бігом до Черемоша поспішаючи.

Горіло над горами сонце, не жаліло гарячих променів, щедрою рукою сипало їх на ліси й царинки, а з недалекої Чорного-ри повівав холодний вітерець, остуджував гарячі голови до-мородних політиків. Та остудити не легко їх. Пахне ж війною. Тож і не дивно, що кожний тут на свій власний спосіб підходить до розв'язки воєнно-політичних проблем і гарячкує, хочаби до-казати, що тільки він має рацію. Та мимо всяких розбіжностей, всі як один повні твердої віри в краще майбутнє, певні, що здійсняться мрії-надії українського народу. Прийде віками спо-діваний час. Прийде! А тоді «піднесемо червону калину, що у лузі похилилася, розвеселимо нашу Україну, що так важко за-журилася». «О, Боже, вдар же громом над тим проклятим до-мом». Домом неволі України.

Живо б'ються серця, вогнем горять очі, а з них іскри зав-зяття сипляться, вище ялиць ростуть надії, твердішою від гран-іту стає віра. Гості не перестають снувати пляни на випадок війни Австрії з Росією, сперечаються, ба, й сваряться вже.

На щастя прийшов парох Жаб'я-Ільці о. Глібовицький, при-ятель «дзядзя». Прийшов просити всіх до себе. У нього ж бо нині теж храм.

Ідуть, бо ж ніяк відпроситися.

Вітає гостей їмось, весела й жартівлива дружина пароха, дочка декана в Кобаках о. Пасіяновича. Вітає і просить сідати за стіл. Так воно було на храму в Жаб'ю-Ільці у Зелені свята пам'ятного 1914 року.

А потім? Потім усі ті, що тоді там храмували, розбрилися по світу. Пішли «калину підіймати» — «Україну звеселяти». І ніколи вже не зішлися разом на храмі в Жаб'ю-Ільці.

Літом перемянялась хата Кисілевських і вся школа в заїзд-ний дім, у готель. Просто розв'язувався мішок з гостями і висипав їх тут у Жаб'ю-Ільці. Нічліг находили гості в шкільних за-

лях і на горищі, де вже наперед були приготовані сінники із запашним сіном.

Усі наші люди, що цікавилися Гуцульщиною і любили гори, знали гостинний дім Кисілевських у Жаб'ю. Знали його ті зі Львова й Тернополя, ба й не раз із далекого Перемишля, не згадуючи тих із Коломиї і Станиславова.

Ніхто з наших прогульковців не минав школи в Жаб'ю-Їльці.

Певне, що ще й сьогодні немало наших людей, які не забули ще школи в Їльці і старенького із сивою бородою «дзядзя» Кисілевського.

Мрією «дзядзя» було мати на схилку життя власний куток — мати свою хату. Бог допоміг йому здійснити цю мрію. Придбав кусень землі у трикутнику між Їльцею і Черемошем і там, серед зелених смerek побудував прекрасну, стилеву віллу. Вибрав це місце під віллу, бо був музикальний і любив музику. А чи є десь у світі краща музика, як гук і клекіт, а в повінь басовий рев Черемошу і вечірні співаночки й розмови Їльці з надбережними смереками й вільхами? Чи можна де в світі найти кращу симфонію гір, лісів і потоків і полонинських вітрів, яку лише тут можна почути?

Так Бог допоміг «дзядзеві» Кисілевському здійснити мрію свого життя, дзядзьо зажив на старі роки в своїй власній хаті.

Але після смерті був би, напевно, перевернувся в гробі, якби був дізнався, що його діти продали його мрію-хату польському генералові, міністрові Каспшицкому.

Справжнім батьком українського вчителства на Гуцульщині, батьком, який мав великий вплив на молоде вчителство і був для нього єдиним у національно-політичних справах авторитетом був Лука Гарматій, учитель у славному на всі гори й багатому селі Головах.

Перед тим учителював він із своєю дружиною, Павліною в селі Розтоках над Черемошем. Та своєю гордою і неподатною

поставою національною, гідною поведінкою з ворогами та сміливими політичними виступами, як теж своєю суспільно-громадською роботою нажив собі ворогів і стягнув на себе велику ненависть польських кациків у повіті, а передовсім шкільного інспектора. Вони вирішили позбутися Гарматія з Розтік. Пригадали собі, що десь там у глибоких горах є село Голови — між високими верхами й темними лісами, під самими полонинами розташоване. От куди треба запроторити радикал-гайдамаку Луку Гарматія.

Так, але ж у тому селі нема шкільного будинку.

Нічого — влада має силу. Староста шле наказ війтові в Головах. У якнайкоротшому часі збудувати шкільний будинок! Голови мусять мати школу!

Що ж наказ — діло святе! Він мусить бути виконаний! І так через кілька місяців стояв уже шкільний будинок над Білою Річкою в Головах. Не диво, що пізніше роз'їдав його гриб, побудований був же зі сирового дерева, яке не мало часу висохнути.

Село Голови немале, а велике і просторе село. Розташоване по верхах і долинах над річкою, над двома річками, Білою і Чорною, які в Красноїлі сходяться разом і мають назву Дідушкової Річки. Тут же жив колись багатій Дідушко, якому за непослух розчерепив голову Довбуш. Від нього, від того Дідушка, пішла й назва — Дідушкова Річка.

Як стояв уже готовий шкільний будинок у Головах, так зараз же перенесено сюди вчителя Гарматія. Його дружина не могла мати тут заняття, бо була лише одна шкільна заля. Щойно пізніше, заходами Гарматія, прибудовано до школи ще одну залю і тоді могла вже й дружина виконувати обов'язки вчительки. Можна уявити собі, як прийняли Гарматія головські гуцули, які досі ще ніколи не бачили в себе «пана».

З великим упередженням і недовірою поставились до нього. А гуцулята, його майбутні учні? О, ті з переляком дивились

на «вчикеля», що прийшов сюди знущатись з них. Та й не багато учнів, тих «відважних», що не боялися школи, було спочатку. Батьки дітей уважали школу, вчителя в ній і «науку» за лихо, яке «пани» придумали на їхню згубу.

Були батьки, які старалися чим і як могли «викупити» дітей від школи. По кілька баранів давали вчителеві, щоб «відписав» дитину і звільнив її від шкільного обов'язку. Та не на такого натрапили! Гарматій не давав себе «підкуплювати», твердий був, як скеля! Завзявся, щоб там не було, стягнути всіх дітей до школи. Хутко пересвідчилися «головци», що з учителем Гарматієм немає жартів, його не впросити, ні перекупити.

А чим Гарматій найбільше заімponував гуцулам? Стрілецтвом! Гарматій був знаменитим стрільцем — кулею потрапляв птаха у леті. Хоч у Головах було немало добрих стрільців, але вони не могли рівнятись до Гарматія! Не один ведмідь згинув від кулі, випущеної з кріса Гарматія. Не зразу, а поволі почали гуцули любити свого вчителя, а там став він для них найвищим авторитетом — в усьому затидали «головци» в нього ради й поради й слухали його, як слухають діти батька. Навіть і довголітній війт села Дмитро Шекерик нічого не зробив, не порадившись перед тим із Гарматієм. Пізніше вибрано його членом сільської ради.

Гарматій став усевладним паном не так у Головах, як над Головами і володів душами своїх головців. Не легко це було, як може це комусь видається, осягнути. «Головци» були це газди-дуки, бундючні й горді — їм не було в усіх горах рівних! Та й свідомі були того, що варте багатство для почуття незалежності й самостійності, почуття вищості над іншими і непокора перед «панамі».

Як для газдів Гарматій, так його дружина для газдинь була авторитетом. В усьому засягали в неї поради й слухали її.

А діти-гуцулята боялися більше «пані» ніж «пана».

Гарматії не були для гуцулів «зайдами», були їм рідними,

були своїм серцем близькими.

Так, Гарматій був справжнім диктатором, мав у гуцулів великий нічим необмежений авторитет, але того авторитету не використовував ніколи для себе — використовував його тільки для добра тих, із якими тісно зжився, між якими сам погуцулювався, став навіть уживати завжди й усюди гуцульського діалекту. У горах мав самих приятелів, ворогів не мав. Одиноким його «ворогом» був парох Красноїлі о. Яків Рожка, здичавілий і стетерілий москвофіл. Голови належали в більшості до парафії в Красноїлі — своєї церкви не мали. О. Рожка був председником місцевої шкільної ради і де міг, там шкодив Гарматієві, ба, навіть і доноси на нього робив.

Та Гарматій ігнорував старого дивака.

Гарматій був людиною сильної індивідуальності і сталевого характеру, людиною репрезентативною, свідомою своєї вартості й гідності, умів протиставити себе не лише чужим, але й своїм, отим усяким зарозумільцям, що, де й чим могли, вивисували себе й старались усюди давати вчителству відчуття їх нижчості у суспільній гієрархії, мовляв, ви, люди — без вищої освіти.

Гарматія знали не лише Голови, знала його вся Гуцульщина, а його дім став гостинним домом не тільки для молодих учителів, але й для всіх українців, що заходили в глибокі гори. У нього перебував довший час Михайло Коцюбинський. Йому допоміг Гарматій зібрати матеріяли для «Тіней забутих предків», у Гарматія бував частим гостем Гнат Хоткевич і багато інших українських письменників і поетів.

Мав Гарматій дорогоцінну збірку речей із гуцульської старовини, яка пропала в часах війни.

Пережив він у Головах кільканадцять років. Був би і «на віки» радо тут залишився, бо дуже любив гори й гуцулів, яким віддавав і тіло й душу, коли б не вперті налягання дружини-тернополянки перенестись на Поділля.

Взимку 1913 року переїхали Гарматії до Могильниці Старої в Тербовельському повіті. До самої смерти гризла Гарматія туга й жаль за горами й гуцулами. В роках 1918-19 за часів української влади був Гарматій шкільним інспектором у Тербовлі.

Стратив сина, що втопився у Сереті. Цю втрату нелегко було йому пережити. Умер на розрив серця. Напевно, гуцули в Головах ще й досі не забули свого першого вчителя Луку Гарматія.

В сусідстві з Головами, в селі Довгополі, в парафії здичавілого й здивачілого священника-радикала о. Попеля, учителював його братанок, родом із Галича. Він не займався «політикою», її залишив він своєму дядькові, себе ж присвятив він цілком праці в школі. Був одним із кращих педагогів, а своєю солідною працею в школі з'єднав собі не лише учнів, але й їх батьків, які потрапили оцінити його працю і були йому за неї вдячні.

У самому Косові був довголітнім директором школи Бойченко, людина здібна й незвичайно працьовита, з великим тактом і повагою у поведінці з людьми. Не лише українці, але й жиди і поляки ставились до нього з великою пошаною. Навіть і після його смерти не забули за нього й дуже часто згадували його та порівнювали з наступником, уже поляком, не українцем.

Його діти, хоч їх мати була полькою, були свідомими українцями, ба й запеклими українськими націоналістами.

Залишив по собі дітям гарний, просторий з городом, садом і великою пасікою дім на Москалівці, що по другому від Косова боці річки Рибниці.

У Косові здобули собі велику пошану в своїх і чужих учителі Устиянович та Іванчук. Перший з них визначний педагог і глибоко освічена та здібна людина, другий — талановитий журналіст, співробітник «Літературно-Наукового Вісника». Зараз же після 1. листопаду 1918 р. став був Устиянович повітовим комісарем у Косові. Коли ж літом 1919 р. зайняли Косів союзники

поляків румуни, Устиянович і його дружина, теж учителька, залишили Косів і Галичину і виїжджали на Закарпаття, де немало праці й труду вклали, щоб національно й політично освідомити темних і затурканих закарпатців і дати їх дітям національне усвідомлення.

На Закарпатті залишились, до Галичини не повернулись.

Олекса Іванчук пропав, загинув у хуртовині Першої світової війни — по ньому й слід загинув. А це велика й невіджалувана втрата.

Обидва — Устиянович та Іванчук, гідно репрезентували українське народне вчительство перед чужими й перед своїми.

За річкою Рибницею насупроти Косова в селі Москалівці, звідки походив великий радикал, послідовний і вірний учень Драгоманова, Михайло Павлик, учительвало подружжя Винницькі.

Винницький — стрункий, високий, з «вільгельмівським» вусом, поважний, але трохи саркастичний. Вона, його дружина, симпатична чорнявка. Обоє були добрими педагогами й щиро виконували свої учительські обов'язки, брали чинну участь в національно-культурному житті Косова і Москалівки, всюди находили пошану й признання.

Винницький, сьогодні вже старенький, останній з «могіканів», жив в Англії, звідкіль переїхав недавно в Америку й там доживає свого трудолюбного життя та згадує Косів і Москалівку, а ночами вчувається йому шум Рибниці, що її вже не судилось йому побачити й почути її гомону.

На терені Косівського повіту, але вже не в горах, а на т. зв. долах, як от у великому селі, гнізді найзавзятіших радикалів, а пізніше селян-робітників-комуністів Кобаках, де родився і зріс письменник Семанюк-Черемшина, в Рибні, Хімчині, Старому Косові, Черганівці, Пістині й Микитинцях, Брустурах, Шешорах і в Уторопах працювали, як учителі, виключно українці, патріоти і неструдженні «плугатарі» й сівачі здорового зерна й націо-

нальної свідомості.

Непозаздра доля була керівника школи в селі Кобаках Віктора Цюцюри. Людина глибоко освічена, добрий педагог і щирий український патріот, опинився між молотом і кувалдою.

Парохом Кобак був довгі роки о. Вальницький, батько двох синів-комуністів. Старший Омелян був якийсь час московсько-большевицьким амбасадором у Празі, молодший Кирило — організатор Сельробу й видавець сельробівської газети.

Після о. Вальницького перейняв парохію села Кобак декан о. Пасіянович, теж із тих «пожондних» старорусинів, по-нашому москвофілів.

Він був і маршалком повіту, отже великою й впливовою шишкою, чи там «рибою».

Небезпечно було «задиратись» із ним. А тут ті молоді та запальні голови, учителі кобацької школи, хочуть вести відверту війну з «паном маршалком», русофілом і «пожондним» русином. А за поступи й виступи вчителів відповідати мусить «директор» школи Цюцюра. Його позиція незвичайно трудна й погана. Учителі мають його за опортуніста і гостро критикують, а влада робить йому закиди, що не вміє, а може таки просто не хоче тримати своїх учителів у ригорі і загрожує йому перенесенням із Кобак.

Та Цюцюра, напевно, не гірший патріот від своїх учителів, умів якось «викручуватись» із халепи й давати собі раду.

Був великим флегматиком, людиною спокійною і розважною і мав у собі багато почуття такту й дипломатичного хисту.

У сусідньому селі Рибнім над Черемошем був учителем Домбровський, великий і гарячий патріот, муж поетки Марійки Підгірянки, з походження польки. Домбровський не давав спокою австрійсько-польській владі. Але вона, мимо ненависті до нього, таки респектувала його й числилася з ним.

Про всіх наших учителів у Косівському повіті можна сміло сказати, що були це люди великого національного духа й без-

страшні й безкомпромісові борці за права свого народу. Національний прапор високо тримали і не дозволяли нікому принизити його.

У Кутах був директором школи визначний педагог і щирий українець Іван Савків. Навіть і поляки не могли знайти закидів проти нього. Він підніс кутську школу на високий рівень, а сам втішався великим авторитетом і пошаною навіть у поляків, шкільний інспектор Левандовські високо цинив його самого та його працю і ставив його іншим за приклад совісного виконання обов'язків.

Але все це на ніщо здалося. Кутські поляки-шовіністи не могли терпіти «русіна» на становищі директора школи, в якій училися поруч українських, польські діти. Їм удалося «вигризти» Савкова з Кут. Його перенесено «зе взглендуф службових» у село Богородчанського повіту.

В Кутах учителювали палкі й завзяті українці як В. Бундзяк, дуже солідний робітник у школі і поза нею, стійкий характером і національно неподатний і неструджений працівник В. Цалинюк, один із кращих організаторів і диригентів хорів. Він організував був у місті Кутах і Старих Кутах прекрасні хори, які мали велику популярність.

Старі Кути — село велике, близько дві тисячі дворів було в ньому, були й дві церкви, одна велика — мурована, друга — теж не мала, але дерев'яна...

Були теж і дві школи: одна 7-ми кл., друга в частині села (Пеньківка) 4-класова... Керівником школи в Старих Кутах був упродовж довшого часу Іван Цюпрак, родом із Збаража, його помічником — Михайло Гоцко з Чорткова... Учотелювали тут подружжя Цалинюки (Цалинюк чудовий організатор і диригент хорів), подружжя Лозовські, Чуган, Гібчукова і Сливчукова — самі українці, а проте у місті Кутах у хлоп'ячій школі на вісім учителів був тільки один українець, у дівочій теж лише одна українка. Ще до першої світової війни заснував Ів. Цюпрак у

Старих Кутах першу читальню «Просвіти» і відділ «Сільського Господаря».

Він же організував із вибухом війни «Українських Січових Стрільців»...

За польських часів заснувало вчительство на терені Старих Кутів п'ять кооператив-філій і одну центральну...

Цюпрак, який сам був добрим музикою і диригентом, заснував співацько-театральний гурток і спровадив до Кутів диригента і режисера, колишнього студента Київської Консерваторії Бориса Різниченка. Хор виступав у театральній залі і в церкві. Пізніше зорганізовано тут і мандолінову оркестру, а далі ще й спортову дружину. Душею всіх установ та організацій був Ів. Цюпрак і його вчителі. Парох Старих Кутів за польських часів о. д-р Скобельський жив із місцевим учительством не лише в згоді, але й приязні, так само й катехит, завжди веселий і бадьорий о. Микитюк.

Великі заслуги поклав Цюпрак на полі садівництва, на якому дуже добре визнавався. Сам вів шкілку сівок і щеп і допомагав усім садівникам, яких у Старих Кутах було дуже багато, допомагав радою і щепами. Для учнів був гострий і вимогливий, але любив їх, а вони платили йому за любов любов'ю і пошаною. Та це й не диво, їх же батьки теж із великою пошаною ставилися.

Не мало брутальности й нахабства зі сторони до свого керівника школи. Цюпрак був авторитетом не лише для учнів своєї школи, був ним і для батьків тих учнів. До Цюпрака заходили газди в усяких потребах, і він завжди мав для них час, ще й погостив добрим овочевим вином.

Але забагато обов'язків узяв на свої плечі. Не знав, що то відпочинок, не мав на нього часу, а праця точила його організм, як точить червяк дерево, як нищить іржа залізо. Хвороба легенів звалила його в ліжко перед Святами Різдва Христового 1935 р. Прийшов хор, ним заснований, заколядувати йому... А

він — хворий у ліжку. Це був останній спів, який він чув. Незабаром після цього, після Різдвяних та Йорданських Свят, закінчив Цюпрак своє трудолюбне життя.

Такого похорону, як похорон керівника місцевої школи Івана Цюпрака не бачили Кути ніколи досі і ніколи вже не побачать...

Чотири священики відправляли його на вічний спочинок. Дві пари круторогих волів везли домовину. Воли провадив старий газда Проць Левак. Повагом, крок за кроком. На порозі шкільного будинку прощав його вчитель Мих. Гоцько. Короткі були його слова. Зараз же на початку його прощального слова заплакала й заголосила вся жалібна громада, а разом із нею заплакав і промовець. Заплакала шкільна дівтора. Рушив похоронний похід. Тисячі шкільних дітей — були діти із Старих Кут і з Кут-міста — і непроглядні ряди чоловіків і жінок. І всі покриті смутком і жалобою. Знають, кого втратили. Знають, кого ховають...

Два хори йдуть за домовиною — Старокутський і Кутський хори співають напереміну жалібних пісень. Зараз за домовиною іде колишній УСС — Харій Ковалюк із високо вгору піднесеним синьо-жовтим прапором...

Щойно перед вечером знято домовину з саней і занесено на цвинтар. Похоронні співи, промови й домовину спускають у гріб. «Вічная пам'ять», — співають священики, співають хори... Сиплються грудки замерзлої землі на домовину. Але, але, ще більше паде на неї сліз. Сліз не лише вірної дружини, що пішла за своїм чоловіком і стала щирою українкою, але й усіх, старих і молодих мешканців Кут, товаришів праці і всіх, хто знав добре й шляхетне серце покійника...

Після Цюпрака перейняв керівництво школою в Старих Кутах його вірний друг і співпрацівник Михайло Гоцько. Та, не довго був ним. При школі в Старих Кутах була не мала бібліотека для учнів. А Старокутські діти любили читати, дуже цікавилися книжками, а передовсім тими, в яких була історія України.

Ними зачитувалися вони. Ну й знали багато дечого такого, чого не могли дізнатись у школі під Польщею. Польща ж знову не могла далі терпіти, щоб у Старих Кутах були вчителі самі українці. Призначила туди й одного вчителя-поляка. Оце той поляк доносить поліції, що одного дня, коли він трохи припізнився на свою годину лекції, учні посмарували портрети Пілсудського й Ридза-Сміглого. Поліція арештує... керівника школи Мих. Гоцка. Збурене все село. Поліція веде слідство, робить труси, переслухує дітей і батьків. Приїжджає і шкільний інспектор. В одного учня знаходять у книжці тризуб, питають, що це? А він відповідає: «Це герб України!»

Закликають старших дітей, кладуть перед них карту й жадають, щоб показали кордони Польщі. Один із хлопців закреслює олівцем ті кордони, але без Галичини.

Прискочив до нього шкільний інспектор, питає хлопця, що зробив він із «Малопольщею», чому викинув її поза кордони Польщі?

На це хлопець: «Раз — це не Малопольща, бо Малопольща там, де Краків, а це українська Галичина, або інакше Західня Україна, друге — Галичина — це частина України, а не Польщі».

Можна собі уявити роз'ярення польських урядовців, коли таке почули від Кутського хлопчини. Розуміється, молодого українського націоналіста поляки не погладили по голівці... Ні!..

А Гоцка знято з посту керівника школи, на його місце призначено поляка, якогось Чесновського, зненавидженого всіма, старими й малими. А потім? «Покотилася лявіна». Одна буря за другою. Одна грізніша від другої... Та, найгіршіша та, що з півночі прийшла...

Сьогодні все те, що колись було, наче сон, наче привид. Усе зметене жорстокою, злочинною рукою. Плугатарі зійшли з поля. Нива осамотніла... Вона жде... Жде й — дождеться... Нових плугатарів... Вони прийдуть!..

Сьогодні, оглянувшись назад, просто не хочеться вірити,

що в нас були люди покрою отих безіменних плугатарів — учителів. А були це люди справді сильні духом і характерами, були це люди сильної волі, які знали, що їх обов'язок і призначення для добра свого народу працювати. «Працювати і в праці сконати», — як сказав І. Франко, що був для них найвищим авторитетом, а його слова були для них «категоричним імперативом». Так, були це сильні індивідуальності, що вміли йти прямим шляхом до наміченої мети і з того шляху ніколи не сходили, не гнулись і не подавались, найсильнішим бурям не піддавались.

Уміли цінувати й шанувати себе й за жодні скарби світу не продали б себе й не скорились би сильним цього світу.

Були вільні духом і серцем, усякий матеріалізм відкидали й гидились ним, бо були ідеалістами – «безсребренниками». Та й не шукали ні дешевої похвали, ні слави. Матеріальна заплата теж не існувала для них, її вони не ждали. Знали лише безкорисне служіння своїй нації.

Девізою їх життя й праці була ота глибока своїм змістом приповідка нашого селянина:

«Не зважай на врожай — сій жито, хліб буде».

Тож сіяли жито, жито правди й знання, національної свідомості й гордості, національної характерності й стійкості.

Єдиним признанням для них була свідомість совісного сповнювання обов'язків супроти своєї нації, якій готові були віддати все, включно із життям. Не знали отого проклятого слова «матеріалізм» і того другого пов'язаного з ним слова — самолюбство, егоїзм, ані амбіціонерства, ні позерства, ні фальшу, ані облуди. У житті й праці були щирими, а часто навіть як діти наївними. В усьому, що робили й діяли, була щирість і безкорисність, не вміли ставати на котурни й показувати себе кращими, ніж у дійсності були. Кожний на свій лад і спосіб тримав у руках плуг і орав ним запущений переліг — орав, орати не переставав.

А заплати за працю? Спочити після неї на цвинтарі між гуцулами під смерічкою, як цього бажав собі учитель з-під Магури, січовий стрілець Дмитро Батюк. Оце й уся заплата.

Але й цієї заплати не довелось усім одержати. Лише кільком судила доля залишитися і після смерти в горах поміж гуцулами.

Воно зовсім нелегко здалеку від гір Карпат і, не знаючи їх та життя в них, уявити собі життя й працю молодого вчителя на Гуцульщині. Учителя, вирваного із зовсім іншого середовища і занесеного в незнаний йому досі світ. Учителя, уроженця Поділля чи Волині, який ніколи не бачив ні гір, ні гуцулів і не звик до життя в світі, забитому дошками.

Скільки ж то любови до свого народу, скільки ідеалізму й романтизму, ба й заперечення себе самого, скільки посвяти треба було, щоб дати себе занести в ті «Богом і людьми забуті гори» й закопати себе в них, далеко-далеко від світу й від т. зв. культури й культурного оточення!

А ті «безіменні плугатарі», ті мрійники-фантасти з любови до свого народу залишили все, чим досі жили, й ішли в гори, де «закопували» свою молодість і мимо важкого тут життя почували себе щасливими так, як щасливою може бути людина, яка себе й свою працю віддала людям, близьким і рідним з крові й душі.

Свідомість корисної праці для свого народу давала вчительству на Гуцульщині гарт душі й силу витривалости, без чого можна було легко заломитися, а той здичавіти. Бо життя і праця в горах були незвичайно важкі.

Весна чи літо, це ще не страшно. Але ж прийде потім осінь «негура-мрєч», туман покриває всі гори, закриває світ, а важкі як оливо хмари наляжуть на гори. А там — зима прийде. Гірська довга-предовга, люта, морозна й сніжна зима. Потемніє увесь світ, у мертвечину попаде.

Сунуть чорні, снігові хмари з Чорногори й почне падати сніг великими білими сніжинками на гори. Стане всюди біло,

навіть і зелені смереки й ялиці побіліють. А потім придуть верховинські бурі. Зашумлять ліси. А буря буде щораз більше дужити, зареве й загуде. Сніговія, завірюха, чи, як кажуть гуцули, «фуфелиця». Світу зовсім не видно.

Віють полонинські вітри, несуть сніг і крутять ним на всі боки. Буря вдаряє в ліси — ломить столітні дерева, з корінням вириває їх.

«Коляться гори», — кажуть гуцули. Здається, що ось-ось піднесе буря вгору верхи Чорногори й скине їх на села. Кінець світу прийде.

Нема неба, нема землі, є лише біла курява, а в ній дикі голоси, рев і свист, і якесь дивне, несамовите голосіння, ридання й плач лісових духів.

А молодий учитель сидить у своїй кімнатці. Самота й тяжкі думки...

Мимоволі пригадується Йому: «Чого хочеш біснуватий?

Ні там людей, ні там хати...»

Нічого нема. Потонуло все й згубилось у вирі шаленої бурі-сніговії.

Здається, що ось там на стіні пише Данте слова, що жахом і зневірою проймають: «Ляшієте оні сперанца» — залишіть усі надії.

Найбільшої сили набирає буря вночі. Острахом проймає, сон з очей зганяє. Скільки ж гарту душі треба, щоб у дні й ночі гірської бурі і сніговіїв не заломитись і не втратити духовної рівноваги, а бути все таки життєрадісним і здатним до дальшої праці й боротьби із супротивностями.

Реве гірська буря — учитель у своїй хатинці.

А там, на Божому світі театри, забави, товариство, розваги, сміх, спів — життя. А тут?

Ущухла вкінці буря, настала тиша. Все завмерло — гори й люди. Ні живої душі не видно. Так тягнеться кілька днів. Сусід не дістанеться до сусіда. Гори снігу нанесла буря. Діти сидять у

хатах, ждуть, поки їхні деді прокопають сніг і пороблять стежки. Щойно тоді зможуть піти до школи.

А вчитель сам-саміський у чотирьох стінах убогої кімнати, у вікно заглядає, своїх учнів виглядає.

Так — прикре й важке життя мусіло вести наше вчительство на Гуцульщині. Але воно тривке було, з «позицій» не сходило.

Тверде було життя учителя в горах, життя, що зумовлене було, сказати б, природними умовинами, з якими треба було боротися і їх перемагати. Та вчительство мусило зводити боротьбу ще й з іншими «ворожими силами», від природи незалежними. Коротко кажучи, життя нашого вчителя на Гуцульщині — це була безперестанна і безперервна боротьба.

Сьогодні, напр., мало хто знає й пам'ятає драконський «указ» намісника Потоцького, указ, яким віддав він усе українське вчительство під гострий нагляд і контролю його позашкільної праці — жандармерії.

Жандармерія мала за наказом найвищого зверхника Галичини — намісника цісаря, графа Потоцького, слідкувати кожний крок учителя-українця і про його «виступи», а навіть розмови зі селянами, про кожне сказане ним політичне слово, негайно доносити повітовому старості.

Немало бруталности й нахабства зі сторони жандармів мусіло тоді переносити українське вчительство в Галичині.

Жандарми заходили навіть до мешкань учителів, цікавились, які образи в учителя на стінах і які книжки на столі в нього, що читає, які газети передплачує. Уночі підглядали вчителя крізь вікно, цікавились хто до нього заходить, підслухували, що говорить.

А раз трапився ось і такий випадок.

Учитель знав, що жандарми підглядають його вечорами. Отож, тримає на поготові з грубого скла карафку з водою. Чує — хтось там іде й затримується під його вікном. Так — це жан-

дарм. Швидким рухом карафку в руки та — у вікно! Пропала шибка у вікні, але карафка потрапила жандармові просто в голову! Про цей випадок замовчано на станиці жандармерії. Соромно було виявляти невдачу в підгляданні учителя.

Усюди, куди б учитель не пішов і що не робив би, усе це знала жандармерія.

Ось раз давало учительство концерт у честь Ю. Федьковича на Жаб'ю. Промовець сказав, що може вже незадовго здійсниться «пророцтво» Федьковича, висказане в поемі «Король Гуцул». Прийде час, коли той «король» встане, а як встане, то вже встане і поборе руську долю, ту погань», жандарм же зараз другої днини пішов у Косів і доніс на нього.

Та наше вчительство не давало себе тероризувати й залякувати. Бо ж наші вчителі були людьми сталевої волі і залізних характерів, людьми глибокої національної свідомости — високоїдейні, працьовиті, впertі й послідовні в праці для народу свого. Не було між ними ні шкурників, ні матеріялістів-егоїстів, ані карієристів. Звісно — платня вчителя була дуже мізерна, її не вистачало навіть на скромне життя. Та мимо цього не було вчителя-українця, який не передплачував би кілька українських газет і не мав би в себе бібліотеки. «Літературно-Науковий Вістник» підтримували передовсім учителі, що ствердив тоді наш великий і заслужений патріот-політик д-р Євген Олесницький, пишучи свого часу, що, коли б не народне українське вчительство, то «Вістник» не міг би виходити. У своєму приватному житті наше вчительство обмежувало себе до мінімуму. Зате всюди там, де заходила потреба видати гріш на загальнонаціональні цілі, ніколи того гроша не шкодувало.

Бувало й таке, що молодий учитель у далеких горах, щоб не опалювати своєї кімнати взимку, спав у шкільній залі на таблиці, але він був здисциплінованим членом своєї станової організації «Взаїмна Поміч Українського Вчительства», мав у себе хоч і невеличку бібліотеку і підтримував українську пресу. Дові-

давшись, що в Косів заїхав український театр, не жалів гроша на поїздку туди. Бувало й так, що учитель ішов пішком кільканадцять кілометрів на проби хору чи театральної виставки. Ніколи не пропускали наші вчителі концертів чи свят у честь Т. Шевченка.

Яка глибока національна свідомість і патріотизм були тоді в нашого вчительства, про це може свідчити хоч би такий факт.

Деякі з учителів мали за жінок польок, але всі вони, вийшовши заміж за учителя-українця були українками, а то й великими українськими патріотками.

Дружина вчителя Домбровського полька. А вона ж наша українська поетка Марійка Підгірянка!

Дружина керівника школи в Старих Кутах теж колишня полька, була щирою українкою. Так само і її сестра, жінка вчителя Тисяка в Тюдеві.

Децик у Устеріках одружився з полькою, виховав троє дітей в українсько-національному дусі. В його хаті ніхто не чув польської мови.

Те саме було й у Бойченюка: жінка полька, діти свідомі українці-націоналісти.

Дружина вчителя в Красноліі Корибутяка — полька, виховала сина одинака Стефка на свідомого українця. Сьогодні він — Степан Корибутяк — це автор прекрасних новель і оповідань з життя-буття і боротьби за кращу долю Гуцульщини.

Дружина Устияновича, українського патріота і діяча в Косові, походила теж із польського роду, чого одначе не можна було на ній пізнати — була великою українською патріоткою.

Учитель у Вербівці Самборський перетягнув теж свою дружину-польку на українське!

Сьогодні, з ретроспективи майже половини сторіччя, немає просто слів, якими можна було б висловити подив для того, в гірські закутини загнаного українського вчительства — подив для його високої ідейности, щирої праці й труду, для його відда-

ности своєму народові і для його боротьби за кращу долю того народу!

Минуло кілька десятків років — вони потонули в минуле, в нирванні розпливлись. Сьогодні мало хто пам'ятає тих наших учителів-сіячів зерна правди, добра й світла по селах гуцульської Верховини. А проміне ще кілька років і зійдуть зі сцени й ті останні з могиканів-недобитків, що нині ще десь по чужих землях «валяються» і згадують минуле й тих, що відійшли. Не буде вже кому їх згадати й пом'янути. Слід і пам'ять по них загинуть.

А сьогодні просто не хочеться вірити, що були в нас колись люди великі духом і серцем, люди високої ідейности, які із самовідреченням і посвятою трудилися і працювали, не думаючи зовсім про себе, не задля гроша чи слави, а щиро й безкорисно виконували обов'язки супроти своєї нації — обов'язки, що їх добровільно взяли на себе.

А такі люди таки були в нас! Були й, напевно, залишили по собі сліди там, де жили й працювали — по селах «Бескиду Зеленого, у три ряди садженого», над Білим і Чорним Черемошем. Ці «сліди» видні були, коли нашу Гуцульщину загарбала була Польща й завзялась знищити її, а гуцулів запрягти в ярмо неволі. Тоді натрапила вона на твердий і рішучий спротив наших верховинців. Бо зерно, кинене руками вчительства в гуцульські душі й серця, не пропало марно. Воно не лише скільчилось, але й запустило в них глибоке коріння, якого не сила було вже вирвати пихатій «моцарстовій» Польщі та її посіпакам, що, як голодна сарана, лізли в наші гори. Польща знищила зовсім українське шкільництво на Гуцульщині, напхала в гори своїх польських учителів-шовіністів і наказала їм прогнати геть зі шкіл українського духа. Але це не вдалось Польщі зробити.

ББК 84 (4 Укр) 6

Л74

Михайло Ломацький.

Л74 Українське вчительство на Гуцульщині. — Косів. Писаний Камінь. 2021.

(Видруковано за виданням: М. Ломацький. Українське вчительство на Гуцульщині. Педагогічна Бібліотека під ред. д-ра В. Луцева. — Торонто-Онтаріо. 1958).

ISBN 978-617-7436-10-1

*На окладинці вміщено світлину поштової листівки з фотографією
М. Сеньковського «Жаб'є. Гуцульська дітвора у школі»*

Упорядник

Адріан Алиськевич

Редагування, комп'ютерні набір, верстка і дизайн

Михайла Городенка

© М. Ломацький. 2021

© Писаний Камінь. 2021

Підготовлено до друку 6.02.2020.

Підписано до друку 13. 02. 2020.

Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman Суг.
Друк офсетний.

Видруковано в ПП «Писаний Камінь» (директор М.Д. Павлюк),
м. Косів, вул. Незалежності, №28

Свідоцтво Державного реєстру серія ІФ №5083

Тел/факс (03478) 2-24-91

E-mail: evrira-pk@ukr.net